

Altijd bang: het effect van explosieven op het leven van kinderen

EVITAR LA VIOLENCIA CONTRA OTROS.
CONVENIR ACUERDOS CONCRETOS SOBRE
CONSUMO RESPONSABLE DEL ALCOHOL.
GENERAR EXPERIENCIAS PEDAGÓGICAS

Altijd bang: het effect van explosieven op het leven van kinderen

Een onderzoeksrapport voor Unicef Nederland

Auteurs:

Jan Willem van Gelder, Sarah Denie en Christophe Scheire

Eindredactie:

Annette Zeelenberg, Unicef

Profundo, Van Duurenlaan 9, 1901 KX Castricum
Tel: 0251-658385, Fax: 0251-658386
E-mail: profundo@profundo.nl, Website: www.profundo.nl

INHOUD

Samenvatting	.....	4
Voorwoord	.....	7
Hoofdstuk 1	Bommen die burgers doden	9
	Een creatie van de duivel.....	9
	Landmijnen.....	9
	Clustermunitie.....	10
	Waar ligt het gevaar?.....	10
Hoofdstuk 2	In één klap: kindslachtoffers	13
	Een groot risico voor kinderen.....	13
	Lijf en leden: doden en gewonden.....	14
	Leven en lijden: psychische schade.....	15
Hoofdstuk 3	Gebroken toekomst	17
	Na het conflict.....	17
	Medische zorg.....	17
	Landbouw en voeding.....	18
	Infrastructuur.....	19
	Onderwijs en ontwikkeling.....	20
	Wie verdient de kost?.....	21
	Een vicieuze cirkel.....	22
Hoofdstuk 4	Een zwaar gevecht	23
	De internationale strijd tegen landmijnen en clustermunitie.....	23
	Gebruikers van landmijnen.....	23
	Gebruikers van clustermunitie.....	23
	Producenten van clustermunitie en landmijnen.....	25
	Een lange adem: de internationale discussie over wapenverdragen.....	27
	CCW-verdrag.....	27
	Ottawa-verdrag.....	28
	Oslo-proces of CCW-Protocol?.....	29
	Eigen verantwoordelijkheid.....	30
	Mijnruiming.....	31
	Onderwijs in mijnrisico's.....	32
	Sociaal-economische wederopbouw.....	32
Hoofdstuk 5	Hoe Nederland betrokken is	33
	Ver van ons bed?.....	33
	Gebruik van clustermunitie door Nederland.....	34
	Tot nader order.....	34
	De diplomatieke weg.....	35
	Betrokkenheid van Nederlandse bedrijven.....	35
	Nederlandse steun voor mijnruiming.....	36
Hoofdstuk 6	Nooit meer bang	39
	De visie van Unicef.....	39
	Aanbevelingen.....	39
Annex 1	Literatuurverwijzingen	42

SAMENVATTING

Landmijnen en clustermunities vormen een bedreigende erfenis in tientallen landen waar de afgelopen decennia conflicten woedden, van Vietnam tot Irak. Landmijnen worden ingegraven en ontploffen als iemand ze aantreft, ook als het conflict allang voorbij is. Clusterwapens worden vanaf de grond of vanuit de lucht afgevuurd, waarna ze een regen van submunities over een groot gebied verspreiden. Een deel van deze submunities ontploft niet direct en blijft na het conflict de burgerbevolking bedreigen.

In tientallen landen in Azië, Afrika, het Midden Oosten, Latijns-Amerika, de Balkan en de voormalige Sovjet-Unie liggen, verspreid over grote gebieden, nog steeds onontpofte explosieven te wachten tot iemand er op stuit. Als de bevolking in deze voormalige conflictgebieden terugkeert de hun dorpen en het dagelijks bestaan weer probeert op te bouwen, vallen de slachtoffers. De afgelopen decennia zijn er wereldwijd naar schatting honderdduizend ongelukken gebeurd met onontpofte clustermunities en bijna een half miljoen met achtergebleven landmijnen. Jaarlijks veroorzaken landmijnen en clusterbommen wereldwijd 15 tot 20 duizend doden en gewonden onder de burgerbevolking van voormalige conflictgebieden.

Kinderen vaak slachtoffer

Een kwart tot éénderde van alle slachtoffers is kind. Kinderen stuiten op de explosieven als ze naar school gaan, buiten spelen, of het vee hoeden. Of ze pakken ze uit nieuwsgierigheid op en spelen ermee. En omdat ze kleiner zijn, hebben kinderen minder kans de explosie te overleven.

Ook als ze wel overleven is hun toekomst vaak gebroken. Ze missen een of meer ledematen, hun gezicht of hun gehoor. Hulpmiddelen en medische zorg zijn duur en niet altijd bereikbaar. De jonge slachtoffers kunnen zich niet meer vrij bewegen en verliezen hun onafhankelijkheid. Ook psychisch krijgen ze een enorme klap, waardoor ze last krijgen van nachtmerries, angstaanvallen en depressies. Op school kunnen ze niet meer goed meekomen, omdat aangepaste leermiddelen ontbreken. Vaak raken ze gefrustreerd en voelen ze zich buitengesloten, omdat ze uitgescholden of gepest worden om hun handicap.

Sociaal-economische gevolgen

Maar ongelukken met clustermunities en landmijnen raken niet alleen de slachtoffers zelf. De gezinnen en dorpen waarin zij en andere kinderen opgroeien, komen vaak in een neerwaartse spiraal van angst en armoede terecht. Een gezin met een of meer slachtoffers kampt met onbetaalbare medische kosten, want in veel van deze landen ontbreekt een goed ziektekostenstelsel. Tegelijkertijd lopen de inkomsten terug, omdat akkers niet meer bewerkt kunnen worden of omdat de kostwinner omkomt bij een ongeluk met een clustermunities of landmijn. De voedselzekerheid van miljoenen mensen over de hele wereld wordt bedreigd door de vervuiling van landbouwgronden met explosieven.

De onontpofte submunities en landmijnen zorgen bovendien voor een blijvend gevoel van onzekerheid en angst. Daardoor is het voor veel ouders moeilijk om met vertrouwen de toekomst tegemoet te zien en hun kinderen voor te bereiden op een zelfstandig bestaan.

Kinderen gaan niet meer naar school, omdat ze door hun handicap de school niet meer kunnen bereiken of omdat ze moeten werken nadat hun vader een ongeluk kreeg. Maar het werk dat jonge kinderen kunnen doen, zoals autoramen wassen en schoenen poetsen, levert erg weinig op en biedt geen toekomstperspectieven. Uit economische noodzaak gaan kinderen zelfs onontpofte explosieven verzamelen, in de hoop het schroot te kunnen verkopen.

In grote gebieden die met landmijnen en clustermunities vervuild zijn, wordt zo de toekomst van kinderen bedreigd en raken de negatieve sociaal-economische gevolgen van deze oorlogsresten ook de volgende generaties. Een vicieuze cirkel van angst, armoede en onbenutte ontwikkelingskansen verlamt hele gebieden.

De strijd tegen landmijnen en clustermunities

Sinds 1997 verbiedt het Ottawa-verdrag de productie en het gebruik van landmijnen. Het verdrag is door 156 landen ondertekend, waaronder Nederland, maar enkele grote landen - de VS, China, Rusland en India - weigeren dat te doen. Sommige regeringslegers, in Myanmar, Nepal en Rusland, blijven bovendien landmijnen plaatsen, evenals sommige gewapende groepen in conflictgebieden in verschillende delen van de wereld. Bedrijven in onder meer de Verenigde Staten, Pakistan, Roemenië en China blijven landmijnen produceren en tientallen landen hebben er bij elkaar nog miljoenen in voorraad.

Anders dan voor landmijnen bestaat er nog geen verdrag dat clustermunie verbiedt en tientallen grote defensiebedrijven, in Europa, Noord- en Zuid-Amerika en Azië maken deze wapens. Vele legers, waaronder het Nederlandse, hebben clustermunie in voorraad. Clustermunie wordt ook nog steeds regelmatig ingezet, de laatste jaren onder meer bij de invasies van Afghanistan en Irak en de aanvallen van Israël op Zuid-Libanon in de zomer van 2006.

Het gebruik van clustermunie wordt vaak verdedigd met militaire argumenten: vanaf grote hoogte kunnen op een efficiënte manier veel doelen geraakt worden, zonder dat de eigen militairen gevaar lopen. Tegenstanders wijzen niet alleen op het feit dat 98% van de slachtoffers burger is, maar ontkrachten ook de militaire argumenten. Moderne oorlogsvoering vraagt om precisiewapens om strategische doelen te raken en het gebruik van clustermunie hindert bovendien juist de opmars van grondtroepen in een latere fase van een conflict.

De laatste jaren groeit de roep om een mondiaal verbod op clusterwapens, omdat ze in strijd zijn met het Internationaal Humanitair Recht dat het onderscheid maken tussen militairen en burgers verplicht stelt. Al sinds 1980 bestaat het CCW-verdrag dat sommige wapens verbiedt die buitensporig leed veroorzaken of geen onderscheid maken tussen militairen en burgers. Pogingen om clustermunie daar ook onder te scharen liepen tot nu toe echter spaak op verzet van onder meer de VS, Rusland en China.

Op initiatief van Noorwegen begon daarom in februari 2007 het Oslo-proces, dat al in 2008 moet uitmonden in een internationaal verdrag dat clustermunie uitbant. Inmiddels hebben zich 76 landen aangesloten, waarvan er verschillende al een nationaal moratorium op gebruik en productie van clustermunie hebben afgekondigd. België ging in april zelfs een stap verder en verbood ook de financiering van (buitenlandse) producenten van clustermunie en landmijnen.

Mijnruiming en wederopbouw

Naast een verdrag tegen clustermunie is er meer nodig om te voorkomen dat landmijnen en clustermunie nog meer slachtoffers maken en de sociaal-economische ontwikkeling van hele gebieden verlammen. Wereldwijd liggen in voormalige conflictgebieden nog miljoenen onontpofte explosieven die opgeruimd moeten worden. Mijnruiming is echter een riskante en zeer tijdrovende bezigheid, die slechts langzaam vordert en veel geld kost. Het produceren van een landmijn kost ongeveer één dollar, maar als de mijn eenmaal geplaatst is, kost het ongeveer duizend dollar om hem weer te vinden en te ontmantelen.

In 2005 werd er wereldwijd 376 miljoen dollar aan mijnruiming besteed, waarmee 740 vierkante kilometer werd ontijdnd. Het zal echter nog veel tijd kosten om wereldwijd alle met explosieven vervuilde gebieden te ontijdnen. In de regio Laos-Cambodja-Vietnam is de hoeveelheid explosief materiaal bijvoorbeeld nog zo groot, dat bij het huidige tempo het ruimen nog zeker tientallen jaren in beslag zal nemen.

Naast mijnruiming is het van groot belang dat burgers in de getroffen gebieden voorlichting krijgen over de risico's van onontpofte explosieven. En de sociaal-economische ontwikkeling moet weer op gang worden gebracht, om kinderen weer een toekomstperspectief te kunnen bieden. Gerichte impulsen zijn nodig voor verbetering van de landbouw en voedselvoorziening, de gezondheidszorg, de infrastructuur en het onderwijs.

Nederlandse betrokkenheid

Landmijnen en clusterbommen lijken vanuit Nederlands perspectief ver van ons bed, maar toch heeft Nederland op veel manieren met dit probleem te maken. Nederland is relatief een grote donateur voor mijnruimingsprojecten. Maar tegelijkertijd beleggen Nederlandse financiële instellingen, zoals banken en pensioenfondsen, in de aandelen van veel producenten van landmijnen en clustermunie en verstrekken ze ook leningen aan deze bedrijven.

Het Nederlandse leger beschikt bovendien zelf over clusterwapens en heeft die in het voorjaar van 1999 ook gebruikt, tijdens NAVO-bombardementen op Servië en Kosovo. De bombardementen waren bedoeld om het Servische leger te dwingen zich terug te trekken uit Kosovo, waar de Albanese bevolking streeft naar autonomie.

De NAVO-operatie bereikte zijn doel, maar door militaire experts wordt sterk betwijfeld of het gebruik van 1.080 clusterwapens (met meer dan 200.000 submunities) daar aan bijdroeg.

Wel is duidelijk dat door een "technisch falen" een NAVO-clusterwapen op 7 mei 1999 op de markt van de Servische stad Niš terecht kwam, met 14 doden en 27 zwaargewonden tot gevolg.

Bovendien blijven de NAVO-submunitieën in Servië en Kosovo tot op heden slachtoffers maken onder mijnruimers en de burgerbevolking. Mijnruiming werd lang ernstig bemoeilijkt doordat de NAVO pas onlangs, ruim acht jaar na dato, bekend maakte waar de bombardementen precies plaatsvonden.

De afgelopen jaren heeft Nederland een deel van zijn clustermunitionvoorraad vernietigd, maar twee soorten clusterwapens (de CBU-87 en de M-261) wil Nederland in voorraad houden. De Nederlandse regering noemt het bezit van deze clustermunition "legitiem" en bestempelt de inzet ervan in bepaalde situaties als "toegestaan of zelfs noodzakelijk". Weliswaar beloofde de Nederlandse regering in juni 2007, onder druk van aanzwellende maatschappelijke kritiek, om het gebruik van clustermunition "tot nader order" op te schorten. Maar de deur naar gebruik van clustermunition bleef open, al zal de Tweede Kamer daarover "tijdig worden ingelicht". Maatschappelijke organisaties verenigd in de Nederlandse Clustermunition Coalitie, waaronder Unicef Nederland, vinden deze opstelling niet ver genoeg gaan. Ook zijn zij teleurgesteld in de opstelling van Nederland in het Oslo-proces, waarin Nederland ervoor pleit om clustermunition voorzien van een zelfvernietigingmechanisme uit te zonderen van een internationaal clustermunition-verdrag. In de praktijk blijkt immers dat ook deze submunition ernstige schade toebrengt aan burgers, waaronder veel kinderen, onder meer omdat de zelfvernietigingmechanismen vaak niet werken.

Wat wil Unicef?

Unicef is van mening dat de aanwezigheid van landmijnen en clustermunition tegen bijna ieder artikel van het Verdrag voor de Rechten van het Kind (1989) in gaat - of het nu het recht op leven is, het recht op een veilige speelomgeving, het recht op voldoende scholing of het recht op gezondheidszorg. Eén van Unicef's prioriteiten is dan ook het werken aan een wereld die vrij is van landmijnen en andere explosieve oorlogsresten.

Nederland heeft het Verdrag voor de Rechten van het Kind geratificeerd en Unicef vraagt daarom aan de Nederlandse overheid om:

- een duidelijke keuze te maken tegen het gebruik van landmijnen en clustermunition en dit standpunt consequent en krachtig uit te dragen en toe te passen op alle relevante beleidsterreinen;
- vernietiging van alle Nederlandse clustermunitionvoorraden en een Nederlands verbod op aankoop, opslag en gebruik van clustermunition en landmijnen;
- een Nederlands verbod op de productie en doorvoer van, en de handel in, clustermunition en landmijnen;
- een Nederlands verbod op alle vormen van financiering van producenten van clustermunition en landmijnen, in navolging van België;
- een voortrekkersrol te spelen in de internationale discussies over een verdrag dat productie, gebruik en opslag van, en handel in clustermunition moet verbieden;
- samen met andere ondertekenaars van het Ottawa-verdrag zoveel mogelijk diplomatieke, economische en politieke druk uit te oefenen op bondgenoten en andere landen die het Ottawa-verdrag nog niet hebben ondertekend om dat alsnog te doen;
- haar financiële bijdrage aan mijnruimingsactiviteiten - inclusief onderwijs en voorlichting over de gevaren van mijnen en andere explosieven - in stand te houden en zo mogelijk te vergroten;
- de door landmijnen en clustermunition getroffen gebieden niet alleen op het gebied van mijnruiming en voorlichting over de risico's bij te staan, maar ook gerichte steun te geven voor wederopbouw en ontwikkeling van landbouw en voedselvoorziening, gezondheidszorg, infrastructuur en onderwijs . Binnen het Nederlandse budget voor ontwikkelingssamenwerking zouden hiervoor specifieke middelen beschikbaar moeten worden gesteld.

VOORWOORD

Altijd bang: voor veel kinderen in (voormalige) conflictgebieden is dat de dagelijkse realiteit. Bang door het geweld dat ze hebben meegemaakt, bang voor vreemde mensen, bang voor harde geluiden, bang dat ze hun ouders kwijt zullen raken. Bang dat ze bij het spelen in een veld, of aan de rand van het dorp op een landmijn zullen stuiten.

Voor al deze kinderen start Unicef Nederland in november de campagne 'Nooit meer bang', die aandacht vraagt voor de situatie waarin deze kinderen leven. En voor de manier waarop zij kunnen worden geholpen, natuurlijk met als uiteindelijk doel dat ze nooit meer bang hoeven te zijn.

In gewapende conflicten zijn kinderen de meest kwetsbare groep, zij hebben vaak het zwaarst te lijden. Dit rapport gaat over een aspect van dit gegeven dat tot nu toe onderbelicht is gebleven: de gevolgen van landmijnen en clustermunities voor kinderen.

Unicef heeft voor het eerst verschillende gezaghebbende bronnen vergeleken en de gegevens uit internationale onderzoeken over onontpofte explosieven samengevoegd. Met een onthutsend resultaat: kinderen blijken op grote schaal de negatieve gevolgen te ondervinden van de aanwezigheid van landmijnen en clustermunities, zelfs lang nadat een conflict is afgelopen.

Het grootste aantal burgerslachtoffers van clustermunities en landmijnen valt namelijk niet gedurende de aanvallen, maar in de periode erna, wanneer mensen hun leven weer aan het opbouwen zijn. En maar liefst een kwart tot een derde van die slachtoffers is kind.

Maar even belangrijk zijn de indirecte sociaal-economische gevolgen voor gezinnen, gemeenschappen en (regionale) economieën. De aanwezigheid van clustermunities en landmijnen remt onder meer economische activiteiten, verhindert kinderen om naar school te gaan, ontnemt gezinnen hun kostwinners en zorgt ervoor dat zij in een armoedespiraal terechtkomen.

Daarnaast gaat het rapport uitgebreid in op de Nederlandse betrokkenheid. Hoe zit het bijvoorbeeld met de clustermunities die Nederland zelf bezit? Landen als Noorwegen en Oostenrijk hebben inmiddels een moratorium op het gebruik van clustermunities afgekondigd, België een verbod.

Welke rol speelt Nederland in diplomatiek opzicht nu er op het internationale vlak verschillende pogingen worden ondernomen om te komen tot een verdrag dat clustermunities uitbant? Wat doet Nederland op het gebied van mijnruiming en wederopbouw? En hoe zijn Nederlandse financiële instellingen betrokken bij de productie van landmijnen en clustermunities?

De antwoorden op veel van deze vragen zijn verontrustend. Het rapport sluit dan ook af met een dringende oproep aan de Nederlandse overheid om een halt toe te roepen aan het gebruik van clusterbommen. Ook vraagt Unicef aan de Nederlandse overheid om de handel in landmijnen en clusterbommen aan banden te leggen en om alle vormen van investering in deze explosieven te verbieden.

Want het is ieders verantwoordelijkheid, ook van de Nederlandse overheid, om ervoor te zorgen dat kinderen zonder angst op kunnen groeien.

Koos Mink
Interim directeur Unicef Nederland

Hoofdstuk 1 **BOMMEN DIE BURGERS DODEN**

Een creatie van de duivel

“Ik hield haar in mijn armen en realiseerde me dat ze dood was. Er lag een stuk metaal dichtbij ons. Het was uiteen-gerafeld en scherp, een echte creatie van de duivel. Ik wilde zien wat mijn kind gedood had. Ik pakte het op; pas later realiseerde ik me dat het ding mijn vingers verbrandde.”

*Vader van Milica Stojanović (13) die werd gedood door een clusterbom in Pavlovac in Servië, 14 april 1999.*¹

Jaarlijks veroorzaken landmijnen en clusterbommen wereldwijd 15 tot 20 duizend doden en gewonden.² Hoewel deze wapens vooral in militaire conflicten worden gebruikt, zijn de meeste slachtoffers onschuldige burgers. Niet alleen volwassenen, maar ook vaak kinderen zoals Milica.

In Laos, Irak, Libanon, Angola, Servië, Afghanistan en Colombia en veel andere voormalige conflictgebieden liggen ze nog, deze onontplofte explosieven. Niemand kent de locaties precies, soms blijven ze jaren onopgemerkt. Tot iemand er op stuit, gewoon tijdens het spelen, ploegen of water halen. Veel van de slachtoffers zijn kinderen, die vaak uit nieuwsgierigheid en gebrek aan kennis een onbekend, kleurig stuk metaal aanraken of oprapen. Een groot deel van de kinderen die een explosie meemaakt overleeft het niet, simpelweg omdat ze kleiner en daardoor kwetsbaarder zijn dan volwassenen.

Wie niet overlijdt, raakt meestal ernstig gewond. Het aantal nog levende slachtoffers van landmijnen en clustermunitie wordt geschat op ongeveer 350 tot 400 duizend mensen.³ Bijna allen zijn voor hun leven verminkt en hebben amputaties moeten ondergaan. De toekomst van talloze kinderen is hiermee in één klap vernietigd.

Nog veel meer mensen leven in angst, voor het gevaar dat achter elke graspol kan schuilen. Niet allen de slachtoffers kampen met ernstige psychische problemen, maar ook hun familieleden en dorpsgenoten. Ze zijn bang om het land te bewerken, bang om een weg aan te leggen, bang voor veel dingen die juist essentieel zijn voor een betere toekomst.

De achtergelaten landmijnen en clusterbommen belemmeren de sociale en economische ontwikkeling van dorpen, steden en hele regio's. Infrastructuur wordt niet aangelegd en de voedselvoorziening kan in gevaar komen als het land niet meer bewerkt kan worden. Het wegvallen van een kostwinner en de kosten van medische hulp aan slachtoffers zorgen in veel gezinnen voor een armoedeval. Vooral kinderen ondervinden hiervan de consequenties.

Ook op andere manieren kunnen de kinderen, die zo belangrijk zijn voor de toekomst van deze gebieden, nadelig in hun ontwikkeling beïnvloed worden. Wanneer overal mijnen liggen zijn kinderen te bang om naar school te lopen of durven ze niet meer te spelen. Kinderen kunnen zich niet meer concentreren in de klas of kunnen eenvoudigweg niet meer naar school, omdat ze voor het gezin moeten zorgen als hun vader of moeder bij een explosie is omgekomen. Ondanks deze verstreckende gevolgen blijven landmijnen en clusterbommen gebruikt worden.

Landmijnen

Landmijnen zijn explosieven die worden ingegraven of op de grond gelegd en die ontploffen bij aanraking door een mens, dier of voertuig. Aan sommige modellen zijn draden vastgemaakt die laag over de grond lopen. Wie zo'n draad aanraakt brengt een of meer mijnen tot ontploffing.

Er bestaan verschillende soorten landmijnen. Anti-persoonsmijnen zijn gericht op het doden en verwonden van personen, terwijl anti-voertuigmijnen bedoeld zijn om (bepantserde) voertuigen uit te schakelen.

Landmijnen worden vooral ter verdediging van een bepaald gebied gebruikt. Ze worden daarom op strategische plekken geplaatst en verstoep. Zodra zo'n mijnenveld na een conflict bekend raakt bij de omwonenden (meestal na een incident), wordt deze omgeving gemeden. Maar na een tijd zakt die kennis weg en niet altijd worden nieuwe generaties kinderen afdoende op de gevaren gewezen.

Hoewel landmijnen door het Verdrag van Ottawa sinds 1997 vrijwel overal ter wereld verboden zijn, liggen er wereldwijd nog miljoenen exemplaren uit vroegere conflicten. Zelfs na vele decennia kunnen deze landmijnen nog slachtoffers maken, vooral onder burgers.

Sommige landen, zoals Rusland, Nepal en Myanmar, blijven ze gebruiken. Ook worden ze in een paar landen, waaronder de Verenigde Staten, nog altijd geproduceerd.

Sommige gewapende groepen in conflictgebieden produceren bovendien hun eigen, geïmproviseerde landmij-

nen. In Colombia bijvoorbeeld, waar explosief materiaal verstopt in een blikje of flesje langs de kant van de weg jaarlijks zo'n duizend mensen doodt of verwondt. Ook daar zijn veel van de slachtoffers kinderen.⁴

Clustermunitie

Clusterwapens zijn grote containers (bommen of raketten) die, afhankelijk van het model, honderden tot duizenden kleine bommen (submunitie) bevatten. Nadat de container door een bommenwerper is afgeworpen, opent hij zich in de lucht en verspreidt de submunitie over een grote oppervlakte. Ook kan submunitie verspreid worden door een raket die vanaf de grond of vanuit de lucht wordt afgeschoten.

Een clusterwapen kan verschillende soorten submunitie bevatten:

- Anti-persoons munitie die mensen doodt of verminkt;
- Anti-voertuig munitie die bedoeld is voor gepantserde voertuigen;
- "Gecombineerd effect" munitie die bepantsering kan doorboren en binnen een voertuig of gebouw tot ontvlaming komt.

Omdat tijdens een aanval met clusterbommen de submunitie zich over grote oppervlaktes verspreidt, is de kans zeer groot dat al tijdens het conflict (ook) burgers geraakt worden. Veel groter nog is het probleem dat niet alle submunities direct ontploffen wanneer ze de grond of een object raken. Dat gebeurt namelijk veelvuldig, het *faalpercentage* kan, afhankelijk van de omstandigheden, oplopen tot 20 of 30 procent.⁵

Deze onontpofte submunities eisen ook na afloop van een conflict nog vele burgerslachtoffers, omdat mensen ze oppakken of er per ongeluk tegenaan lopen. Uit een eerste wereldwijde studie van Handicap International naar clustermunitie blijkt dat 98% van de slachtoffers burger is. Maar liefst 27% van de slachtoffers is kind.⁶

Anders dan bij landmijnen wordt submunitie willekeurig en over een groot gebied verspreid. Hierdoor is het niet goed mogelijk specifieke 'gevaarzones' aan te geven, en kunnen bewoners de gevaarlijke gebieden niet zo makkelijk mijden. Weliswaar liggen de submunities in eerste instantie aan de oppervlakte, waardoor ze zichtbaar zijn voor omwonenden. Maar door hun vorm, kleine omvang en kleuren roepen de submunities vaak juist nieuwsgierigheid op, vooral bij kinderen die ermee willen spelen.⁷ Daarnaast kunnen de submunities door weersomstandigheden of zachte grond ook uit het zicht verdwijnen, waardoor ze een onzichtbaar gevaar worden in landbouw- en leefgebieden.

Daarnaast hebben submunities vaak een veel grotere explosiekracht dan landmijnen, waardoor bij ontploffing het risico groter is op ernstiger verwondingen en meerdere slachtoffers.⁸ Een mijnenruimer vertelde zijn collega eens: "*Als je een ongeluk hebt met een landmijn, hoop je te overleven. Als je een ongeluk met submunitie overleeft, was je waarschijnlijk liever gestorven*".⁹

Waar ligt het gevaar?

Wereldwijd liggen er nog miljoenen onontpofte explosieven te wachten op slachtoffers. Sinds de Tweede Wereldoorlog zijn er door de legers van 14 landen, waaronder Nederland, clusterwapens gebruikt. Het aantal landen waartegen clustermunitie is gebruikt, ligt veel hoger, in zeker 25 landen en gebieden is de burgerbevolking zwaar getroffen: Afghanistan, Albanië, Bosnië-Herzegovina, Cambodja, Eritrea, Ethiopië, de Falkland Eilanden, Irak, Israël, Koeweit, Kosovo, Kroatië, Laos, Libanon, Montenegro, Nagorno-Karabach, Saudi-Arabië, Servië, Sierra Leone, Soedan, Syrië, Tajikistan, Tsjetsjenië, Tsjaad, Vietnam en de Westelijke Sahara.¹⁰ Omdat de conflictpartijen zelfs jaren na dato weinig of geen inzicht geven in de exacte locaties van beschietingen en de daarbij gebruikte hoeveelheden munitie, is het onmogelijk met zekerheid te zeggen hoeveel submunities er vandaag de dag nog verspreid liggen over gebieden waar ooit conflicten werden uitgevochten.

Wel is duidelijk dat landmijnen een nóg groter probleem zijn. De *International Campaign to Ban Landmines (ICBL)* is een netwerk van meer dan 1.400 organisaties in meer dan 90 landen die strijden voor het uitbannen van landmijnen. De ICBL schat dat er wereldwijd zeker 10 miljard landmijnen zijn geplaatst, verdeeld over 60 landen. Hiertoe behoort een aantal landen dat daarnaast ook kampt met achtergebleven clustermunitie, zoals Afghanistan, Cambodja, Eritrea, Ethiopië, Irak, Koeweit, Soedan en de landen in voormalig Joegoslavië. Maar landmijnen zijn ook gebruikt in veel andere landen, zoals Angola, Rwanda, Colombia, Mozambique, Somalië en Nepal.¹¹

Het exacte aantal slachtoffers van explosieve oorlogsresten is moeilijk vast te stellen. Handicap International, een organisatie die wereldwijd opkomt voor mensen met een handicap, rapporteerde in mei 2007 dat er wereldwijd tenminste 55.000 clustermunities-slachtoffers officieel geregistreerd zijn.¹²

Het werkelijke aantal slachtoffers zou rond de 100.000 kunnen liggen. Veel gebieden die vervuild zijn met mijnen en submunities, zijn arm en hebben vaak geen goed functionerende sociale of medische instanties die bijhouden hoeveel slachtoffers er vallen. Op basis van beschikbare gegevens en schattingen uit vele landen, gaat de meest recente editie van het gezaghebbende Landmine Monitor Report - uitgegeven door de International Campaign to Ban Landmines - ervan uit dat het aantal overlevenden van ongelukken met landmijnen en clustermunities nu wereldwijd tussen de 350.000 en 400.000 ligt, wellicht zelfs tegen de half miljoen. Bij deze schatting zijn de dodelijke slachtoffers niet eens meegerekend.¹³

Volgens het Landmine Monitor Report vallen er ieder jaar tussen de 15.000 en 20.000 nieuwe slachtoffers door landmijnen en clustermunities. Dat zijn 40 tot 50 slachtoffers per dag, ongeveer twee per uur. Deze slachtoffers vallen vooral in landen die niet meer in een conflict verwickeld zijn.¹⁴ Een kwart tot één derde van alle slachtoffers is kind.¹⁶

De volgende tabel geeft een overzicht van de landen die het meest te maken hebben met de dreiging van onontplofte landmijnen en clustermunities.

Landen met veel landmijnen en clustermunities¹⁶

Land	Conflictperiode	Onontplofte explosieven	Slachtoffers ná het conflict
Vietnam	1965-1973	10 - 30 miljoen	34.550 - 52.350
Cambodja	1969-1973	1,3 - 7,8 miljoen	62.566
Laos	1965-1973	13 - 78 miljoen	11.663
Irak	1980-heden	2,6 - 6,0 miljoen	5.550 - 8.000
Koeweit	1990-1991, 2003	onbekend	4.000
Afghanistan	1980-2002	715 km ² gevaarlijk	52.000 - 60.000
Balkan-landen	1991-1999	5 miljoen landmijnen, clustermunities onbekend	meer dan 683
Libanon	1978-2006	36% landbouwgrond	meer dan 587
Tsjetjenië	1994-heden	60 km ² gevaarlijk	meer dan 636
Colombia	1965-heden	59% van de gemeentes	meer dan 6.200
Angola	1960 - 2002	9% van de gemeenschappen	70.000 - 80.000
Nepal	1996 - heden	onbekend	1.500 - 2000
Rwanda	1990 - 1998	in 4 van de 12 provincies	meer dan 687
Myanmar	1962 - heden	in 9 van de 14 provincies	± 200 per jaar

Hieronder worden kort de gevolgen voor de burgerbevolking beschreven van de inzet van landmijnen en/of clustermunities bij enkele grote conflicten uit de afgelopen decennia:

- **Vietnam-oorlog (1964-1973)**

Sinds het einde van de Vietnam-oorlog, al meer dan drie decennia geleden, hebben Laos, Cambodja en Vietnam nog steeds zwaar te lijden van de aanwezigheid van landmijnen en clustermunities. Tijdens het conflict, dat duurde van 1964 tot 1973, werden in totaal meer dan 285 miljoen submunities verspreid over de drie landen. Ook werd uitgebreid gebruik gemaakt van anti-persoons en anti-voertuig landmijnen. In Cambodja zijn na het conflict volgens het Rode Kruis zeker 62.000 slachtoffers gevallen door landmijnen en clustermunities. In Laos meer dan 11.000 slachtoffers, en in Vietnam tussen de 34.500 en 52.500 mensen.¹⁷

- **Golfoorlog (1991) en invasie van Irak (2003-2004)**

Tijdens de eerste Golfoorlog (1991) werden in totaal 24 tot 30 miljoen submunitie gebruikt in Irak en Koeweit.¹⁸ Tijdens de invasie van Irak (2003-2004) zette de Brits-Amerikaanse coalitie opnieuw clustermunitie in.¹⁹ In totaal zijn vanuit de lucht zo'n 13.000 bommen met daarin ongeveer 2 miljoen submunitie afgegooid, waaronder zeer ouderwetse munitie stammend uit de Vietnam-oorlog met een zeer hoog faalpercentage.²⁰ Ook door grondtroepen en de marine is clustermunitie gebruikt, hoogstwaarschijnlijk nog meer dan door de luchttroepen, en bovendien in bewoonde gebieden. Human Rights Watch (HRW) heeft hiervan bewijzen gevonden in steden in het hele land, zoals Basra, al-Hilla, Karbala', al-Najaf, en Bagdad.²¹

- **Oorlogen in ex-Joegoslavië (1991-1999)**

In de periode tussen 1991 en 2003 viel de voormalige republiek Joegoslavië uiteen in zes aparte landen. Dit proces ging gepaard met verschillende oorlogen, waarin door verschillende strijdende partijen clustermunitie werd ingezet. Tussen 1992 en 1995 werd Bosnië-Herzegovina getroffen door verschillende clusteraanvallen van zowel Servische troepen als de NAVO. Tussen maart en juni 1999 zetten de Amerikaanse, Nederlandse en Engelse luchtmacht tijdens de NAVO-operatie Allied Force in nog geen 80 dagen 1.765 clusterbommen in, die in totaal meer dan 295.000 submunitie bevatten. Deze operatie was vooral gericht op Servië, om de terugtrekking van het Servische leger uit de provincie Kosovo af te dwingen, maar ook gebieden in Albanië werden getroffen. Ook het Servische leger gebruikte clustermunitie in de strijd om Kosovo.²²

- **Afghanistan (1979 - heden)**

Afghanistan wordt al bijna drie decennia geteisterd door gewapend conflicten. Na de Sovjet-bezetting van 1979 tot 1989 hebben verschillende fracties binnen de Mudjaheddin, het Afgaanse verzet, elkaar jarenlang bestreden. In deze conflicten tussen de Taliban en de Noordelijke Alliantie zijn zowel landmijnen als clusterbommen ingezet.

In het gebied dat onder controle stond van de Taliban, kon de internationale terreurorganisatie Al Qaida zich jarenlang schuilhouden. Na de aanslagen van 11 september 2001 in de Verenigde Staten, uitgevoerd door Al Qaida, zetten de Verenigde Staten eind 2001 de aanval in op Afghanistan. Gedurende de eerste zes maanden van de oorlog werden 232 luchtaanvallen gerapporteerd, waarbij 1.228 clusterbommen met 248.056 submunitie zijn afgegooid.

De bombardementen waren in eerste instantie gericht op militaire bases, frontlinies en grottencomplexen, maar later in het conflict werden ook op dorpen gebombardeerd waar Taliban- of Al Qaida-troepen zich zouden verbergen.²³

- **Libanon (1977-2006)**

Het Israëlische leger heeft de afgelopen drie decennia verscheidene malen aanvallen met clustermunitie uitgevoerd in Libanon. Tijdens het meest recente conflict in juli en augustus 2006 rapporteerden de Verenigde Naties in één maand 519 clusteraanvallen in Zuid-Libanon. Het Libanese leger meldde nog honderden andere aanvallen. In totaal hebben de Israëlische troepen tussen de 2,6 en 4 miljoen submunitie gebruikt, waarvan ongeveer 60 procent zijn ingeslagen in bebouwde gebieden. Volgens UNIFIL, de VN-vredesmacht gelegerd in Zuid-Libanon, is 90 procent van de clustermunitie in de laatste 72 uur van het conflict afgevoerd.²⁴

- **Andere strijdende groepen**

Naast deze conflicten, hebben ook andere strijdende groepen landmijnen en clusterwapens gebruikt. Zo zette Rusland herhaaldelijk clustermunitie en landmijnen in tegen de onafhankelijkheidsstrijders in Tsjetsjenië, werd door Marokko de Westelijke Sahara met clustermunitie gebombardeerd en werd in de oorlog tussen Ethiopië en Eritrea van beide zijden clustermunitie ingezet.²⁵ Ook in de strijd tussen de Sri Lankaanse overheid en de Tamil Tijgers, die woedt sinds 1983, zijn clusterwapens gebruikt.²⁶ Landmijnen zijn op grote schaal gebruikt in burgeroorlogen in onder meer Angola, Colombia en Nepal.

Hoofdstuk 2 IN ÉÉN KLAP: KINDSLACHTOFFERS

Een groot risico voor kinderen

“Kinderen lopen een groot risico om slachtoffer te worden van een ongeluk met clustermunition of een landmijn,” vertelt Paula Claycomb, specialist op dit gebied bij Unicef in New York. “Kinderen zijn van nature nieuwsgierig en beweeglijk. Veel explosieve oorlogsresten liggen in en rondom dorpen, waar kinderen rondrennen, verstoppertje spelen, hutten bouwen. Als ze op of in de grond een interessant voorwerp tegenkomen, pakken ze dit graag op, peuteren het open, of spelen en gooien ermee. Onontplofte explosieven worden hierdoor geactiveerd en exploderen.”²⁷

Een kwart tot éénderde van alle wereldwijd gerapporteerde slachtoffers van landmijnen en clustermunition is kind.²⁸ Volgens de data van Handicap International overlijdt ongeveer 35% van de slachtoffers. Bijna de helft van de ongelukken met kinderen gebeurt binnen de dorpsgrenzen.²⁹

De percentages kindschlachtoffers verschillen wel sterk per land: in Irak bijvoorbeeld is 5 tot 10% van alle doden en gewonden een kind, terwijl dit percentage rond de 40% ligt in Laos, en in Cambodja zelfs rond 56% van de slachtoffers.³⁰ Hoeveel kinderen er in een land onder de slachtoffers zijn, hangt onder meer af van de locatie van de bombardementen, het faalpercentage van de gebruikte munition en de verstreken tijd sinds het conflict.³¹

Aandeel kinderen onder de slachtoffers van clustermunition en landmijnen ³²

Land	Percentage kindschlachtoffers	Waarvan Jongens	Waarvan Meisjes	Meeste kindschlachtoffers vallen tijdens
Cambodja	56 %	85 %	15 %	Verzamelen van explosieven
Laos	40 %	86 %	14 %	Verzamelen van explosieven
Vietnam	35 %	86 %	14 %	Landbouwactiviteiten
Kroatië	14 %	66 %	34 %	Spelen
Kosovo	45 %	99 %	1 %	Spelen
Servië	14 %	77%	23 %	Clusterbomaanvallen
Albanië	4 %	50 %	50 %	Landbouwactiviteiten
Bosnië	onbekend			Landbouw en hoeden van vee
Montenegro	50 %	100 %	0 %	Zoeken van voedsel en brandhout
Libanon	27 %	85 %	15 %	Activiteiten rond en in huis
Irak	5%	63 %	37 %	Landbouwactiviteiten
Koeweit	onbekend			Onbekend
Afghanistan	36 %	87 %	13 %	Hoeden van vee en landbouw activiteiten
Tsjetsjenië	6 %	97 %	3 %	Clusterbomaanvallen
Angola	11%	onbekend	onbekend	Verzamelen van explosieven
Nepal	50 - 60%	onbekend	onbekend	Verzamelen van explosieven
Colombia	11%	78%	22%	Onbekend

Er vallen meer kindschlachtoffers wanneer clustermunition of landmijnen zijn ingezet in bewoond gebied. Daarnaast neemt de hoeveelheid kindschlachtoffers toe naarmate de onontplofte munition langer in een gebied aanwezig blijft. Juist na conflicten, als het leven weer z'n dagelijkse gang hervindt en kinderen weer meewerken op het land, naar school gaan en spelen, vormt de aanwezigheid van clustermunition en landmijnen een enorme bedreiging voor juist de kinderen.

In Laos, waar veel clustermunition terecht is gekomen binnen dorpsgrenzen, zijn de afgelopen 30 jaar kinderen een steeds groter deel gaan uitmaken van de slachtoffers van explosief oorlogsmateriaal. Direct na de oorlog vormden kinderen minder dan één derde (31%) van alle slachtoffers; tussen 1990 en 1996 was dit 44% van het totale aantal, en tussen 1999 en 2005 was 50% van de dodelijke slachtoffers kind. Voor wat betreft de gewonden, was dat percentage 57%.³³

Daarnaast is het ook van belang bij welke activiteiten kinderen veel betrokken zijn. In gebieden waar kinderen vaak een rol spelen bij het zoeken naar voedsel of brandhout, of bij het hoeden van vee, is de kans groter dat zij betrokken raken bij een ongeluk met clustermunitie of landmijnen.

In Sri Lanka lopen kinderen vooral risico als ze brandhout of kokosnoten verzamelen. Ze peuteren ook vaak aan de bommetjes uit nieuwsgierigheid, omdat ze ze niet herkennen als gevaarlijk, of omdat ze hun vriendjes willen laten zien dat ze niet bang zijn. Kinderen onder de 18 vormen 78% van de slachtoffers op het Jaffna-schiereiland, en 45% in de Vanni-regio.³⁴

Lijf en leden: doden en gewonden

Niet alleen lopen kinderen een grote kans om betrokken te raken bij een ongeluk met clustermunitie of landmijnen, ze lopen ook een grotere kans dan volwassenen om zo'n ongeluk niet te overleven. "Kinderen zijn nu eenmaal kleiner", legt Paula Claycomb van Unicef uit. "Wanneer ze op een landmijn stuiten, zijn ze dicht bij het explosief dan een volwassene. Dat geldt ook als ze een submunitie in hun hand nemen. En op hun kleinere lichaam heeft dezelfde explosiekracht een grotere impact."

Daarbij komt dat de meeste landen waar na een conflict veel onontpofte explosieven zijn achtergebleven, minder ziekenhuizen en medische faciliteiten kennen en over het algemeen een slechtere transportinfrastructuur hebben. "Medische hulp komt helaas vaak te laat."³⁵

In Laos, één van de landen die het zwaarst getroffen is door clustermunitie, heeft Handicap International een uitgebreid onderzoek gedaan naar de effecten van deze wapens op het leven van kinderen. Volgens dit onderzoek komt de helft van de kinderen na een ongeluk met clustermunitie te overlijden.³⁶

Eén op de drie overlevende kinderen heeft een blijvende fysieke handicap. Dit kan variëren van verlies van hun zicht of gehoor, tot verlammingen en amputaties van vingers, armen of benen. Amputaties komen echter relatief weinig voor, waarschijnlijk omdat de meeste kinderen met grote verwondingen het ongeluk niet overleven.³⁷

Ook blijft er vaak metaal achter in het lichaam van de slachtoffers. Deze metaalsnippers richten veel interne en externe verwondingen aan. De helft van de getroffen kinderen in Laos heeft stukken restmateriaal ergens in het lichaam. Zolang het metaal in het lichaam aanwezig is gaat de pijn meestal niet over. Sommige kinderen voelen voortdurend pijn, terwijl anderen er vooral bij koud, warm of regenachtig weer last van hebben. Ook wordt de pijn verergerd door lichamelijke werk of inspanning.³⁸

"Er zit nog steeds een stukje metaal in mijn borst. Het is maar een of twee centimeter lang, maar het doet heel veel pijn en het bemoeilijkt het ademen. Ik voel me heel zwak en kan niet werken; soms voelt het of ik dood ga. Iemand heeft op de markt een medisch poedertje uit Thailand voor mij gekocht, wat ik op de wond gebruik. Ook slik ik gele en rode pillen – ik weet niet wat dat zijn, want er staat geen naam op het zakje."

*Kindslachtoffer in Laos*³⁹

Voor het herstel van de slachtoffers is het van groot belang dat de overblijfselen van munitie uit hun lichaam verwijderd worden. In veel ontwikkelingslanden zijn regionale ziekenhuizen echter niet in staat de ingreep uit te voeren, omdat artsen te weinig ervaring hebben en er veelal gebrek is aan gespecialiseerde apparatuur die het wegnemen van metaalresten dichtbij gevoelig weefsel, de ruggengraat of de hersenen, mogelijk maakt.⁴⁰

"Er zit nog steeds een stukje metaal in mijn hoofd, maar de dokter zegt dat het geen goed idee is om het eruit te halen. Hij zei dat ik door de operatie misschien wel verstandelijk gehandicapt kan worden."

*Naganathan Senthooapriyon (13), slachtoffer van clustermunitie in Sri Lanka*⁴¹

Leven en lijden: psychische schade

Een hevige explosie veroorzaakt door een landmijn of submunitie is een angstaanjagende ervaring. De kinderen die het overleven, kampen vaak niet alleen met fysieke handicaps, maar ook met psychische trauma's. Uit onderzoeken van Handicap International en het United Nations Development Programme (UNDP) in Laos blijkt dat de slachtoffers kunnen lijden aan nachtmerries, slapeloosheid, emotionele afzondering, angstaanvallen, depressie, hoofd-, maag- en andere pijnen die niet direct gerelateerd lijken aan de fysieke verwonding.⁴² "Je ziet allerlei reacties," vertelt Paula Claycomb van Unicef. "Sommige kinderen trekken zich helemaal terug in zichzelf, terwijl anderen juist heel agressief worden. Ze zijn vaak angstig, plassen in hun bed. Allerlei symptomen die aangeven dat ze niet gelukkig zijn." Ook kinderen die zelf niet het slachtoffer werden van een landmijn- of clustermunitie-explosie, lopen vaak psychische schade op als hun ouders, andere familieleden, of vriendjes betrokken raken bij een ongeluk. "Ook dat is een traumatische ervaring, waardoor kinderen heel angstig kunnen worden. Angst om iets op te rapen, angst om een voorwerp aan te nemen van iemand anders."⁴³

Slachtoffers van ongelukken met landmijnen clustermunitie lijden regelmatig aan meerdere psychische symptomen tegelijk, blijkt uit onderzoek van Handicap International.⁴⁴ Onderzoek van de Britse organisatie Landmine Action in Sri Lanka onderschrijft dit en toont aan dat kinderen, nog meer dan volwassenen, gebukt gaan onder psychische trauma's.⁴⁵

Kinderen bij wie een arm of been is geamputeerd, of die hun gezichtsvermogen hebben verloren, raken ook vaak gefrustreerd doordat ze zich niet meer vrij kunnen bewegen en hun onafhankelijkheid verliezen. Daarnaast zegt meer dan de helft van de kindslachtoffers in Laos dat ze gediscrimineerd, uitgescholden of gepest worden door leeftijdsgenootjes vanwege hun handicap. Zowel voor hun eigen gevoel als voor de buitenwereld zijn deze kindslachtoffers niet meer 'normaal'. Dit betekent dat ze niet echt deel uitmaken van de gemeenschap, wat juist van belang is voor de ontwikkeling en de groei van hun persoonlijkheid. In Laos bleek dit voor kindslachtoffers een belangrijke reden te zijn om thuis te blijven, zich niet meer onder de mensen te begeven en dus bijvoorbeeld niet meer naar school te gaan. Kinderen doen daardoor ook niet meer de sociale vaardigheden op die ze nodig hebben om geïntegreerd te raken als volwaardig lid van de samenleving, waardoor hun isolement nog verder toeneemt.⁴⁶ Onderzoek in Sri Lanka levert een soortgelijke uitkomst op.⁴⁷

De psychische symptomen worden bij kindslachtoffers vaak verergerd door de fysieke aanwezigheid van metaalresten in het lichaam. De stukjes metaal werken voor veel kinderen als een constante herinnering aan het ongeluk en zijn een reden voor angst, vermoeidheid en algehele zwakte.⁴⁸

Naast de psychische pijn en uitsluiting, zijn veel kinderen bezorgd over de gevolgen van hun ongeluk voor henzelf en hun familie. Kinderen zijn bang om hun studie niet af te kunnen maken, geen werk te vinden en hun - veelal arme - families niet te kunnen helpen met het gezinsinkomen. Deze zorgen worden soms ook verergerd door de reactie van de ouders die zich schamen voor de handicap van hun kind. Paula Claycomb: "In sommige culturen worden gehandicapte kinderen als een schande beschouwd en wordt de familie er op aangekeken."⁴⁹

"Als ik de families van de slachtoffers zie, zijn ze gesloopt. Overlevenden van clusterbomexplosies zijn niet alleen gewond of geamputeerd, maar lijden ook psychisch. Wij ondersteunen de families van de overlevenden met boeken, medische hulpmiddelen en technieken, zodat zij hun gewonde familieleden kunnen helpen zich aan te passen aan hun handicap."

*Dr. Nasser Abou Ltief, werkzaam bij het Landmine Resource Center in Beiroet*⁵⁰

Uit interviews met ouders van overlevende kinderen blijkt dat ook zij vaak last hebben van stress, angst en depressie, wat ook hun vermogen om hun kinderen te helpen en verzorgen vermindert.⁵¹

"Meestal komen de fysieke, psychische en economische schade bijeen bij de meest kwetsbare gezinnen in een samenleving", vertelt onderzoeker Stan Brabant van Handicap International. "Het is dan ook lastig om te bepalen wat de exacte oorzaken zijn van gevoelens als futloosheid of depressie. Wat wel duidelijk is, is dat het ongeluk zelf een zeer traumatiserend effect heeft."⁵²

In sommige gevallen houden ouders hun kinderen binnen omdat ze bang zijn voor hun gezondheid en welzijn, of omdat ze een tweede ongeluk vrezen. Ook gebeurt het regelmatig dat ouders de psychische symptomen niet

herkennen en een lage dunk krijgen van de capaciteiten en mogelijkheden van hun kind. Zelfs degenen die geen zware fysieke verwondingen hebben opgelopen, worden door hun ouders na het ongeluk regelmatig gezien als gehandicapt, traag, zwak, of ziek. Velen denken dat hun kind niet meer in staat zal zijn om een normaal, productief leven te leiden.⁵³

Door al dit soort psychische problemen gaan veel kindslachtoffers hun leven als een eindeloze strijd ervaren. In Laos vond 80% van de kindslachtoffers dat alles in hun leven moeilijk was en zei 65% ongelukkig te zijn. 40% van de kindslachtoffers had het gevoel dat hun ouders zich tegen hen keerden. 13% van de kinderen zei zelfs aan zelfmoord gedacht te hebben.⁵⁴

Internationaal wordt inmiddels volop erkend dat psychische steun voor de slachtoffers van landmijnen en clusterbomunitie van groot belang is. Hulpverlenende instanties zijn het erover eens dat dit van groot belang is om de slachtoffers te helpen weer een compleet en productief leven te leiden.⁵⁵ Maar desondanks is er voor psychische ondersteuning van kindslachtoffers in de meeste landen weinig aandacht. Dit komt omdat in afgelegen gebieden weinig kennis bestaat over het belang van dit soort hulp en ouders niet beschikken over de benodigde financiële middelen.⁵⁶

Net als hun pijn en fysieke ongemakken, dragen kindslachtoffers daarom ook hun psychische klachten vaak hun leven lang met zich mee.

Hoofdstuk 3 GEBROKEN TOEKOMST

Na het conflict

Nadat een conflict is beëindigd, de vrede gesloten of een oorlogszuchtig regime verjaagd, wil de bevolking van een conflictgebied liefst zo snel mogelijk het land en het dagelijks bestaan weer opbouwen. Maar door de aanwezigheid van clustermunities en landmijnen in de dorpen en op de akkers blijft de angst. Wat betekent dit voor de ontwikkelingsmogelijkheden van een dorp, een provincie of een land? Hoe kunnen kinderen opgroeien, leren, zich ontwikkelen als overal om hen heen gevaar blijft dreigen?

In de loop van de jaren is er veel geschreven over de directe fysieke en psychische gevolgen voor slachtoffers van landmijnen en clustermunities. Maar over de bredere sociaal-economische effecten van de vervuiling van grote regio's met landmijnen of clustermunities is weinig bekend. Cijfermateriaal ontbreekt grotendeels, omdat er in veel landen geen instanties zijn die hier onderzoek naar doen. Bovendien zijn deze sociaal-economische gevolgen sowieso lastig te kwantificeren, omdat ze het gevolg zijn van een samenspel van verschillende effecten op individuele levens en op gemeenschappen.

In 2006 startte *Handicap International* als eerste een breed onderzoek naar de gevolgen van clusterwapens op mensenlevens in voormalige conflictgebieden in de hele wereld. Gegevens over 23 landen en regio's werden verzameld en geanalyseerd om zicht te krijgen op de bredere gevolgen voor mens en samenleving, vanaf het moment van de clusteraanval tot de periode na het conflict. Uit het onderzoek blijkt dat niet alleen de slachtoffers van clustermunities grote schade lijden, maar dat ook de levens van hun familie en gemeenschappen sterk worden beïnvloed - mogelijk zelfs met gevolgen voor meerdere generaties.⁵⁷

In de volgende paragrafen wordt ingegaan op verschillende aspecten van deze bredere sociaal-economische gevolgen van het gebruik van landmijnen en clustermunities. Behalve uit het onderzoek van *Handicap International* is daarbij ook geput uit enkele andere studies die betrekking hebben op een specifieke regio.

Medische zorg

Na een ongeluk met achtergebleven explosieven worden de slachtoffers en hun families direct geconfronteerd met de hoge kosten van medische zorg. In veel landen ontbreekt een ziektekostenstelsel met verzekeringen en uitkeringen, zodat de gezinnen van slachtoffers de kosten zelf moeten dragen. Onderzoek van het VN Instituut voor Onderzoek naar Ontwapening (UNIDIR) maakt duidelijk dat dit voor veel gezinnen van slachtoffers een zware financiële last is. De meeste getroffen gebieden hebben geen of onvoldoende medische voorzieningen, waardoor slachtoffers (en hun familie) ver moeten reizen voor de meest basale hulp. Reis, verblijf en de medische behandeling vormen samen vaak een kostenpost die getroffen gezinnen - die vaak al de armste in de omgeving zijn - niet kunnen dragen. Voor de eerste noodzakelijke hulp moeten vaak bezittingen zoals land en vee verkocht worden, maar voor langdurige zorg is geen geld. Bovendien heeft de verkoop van bezittingen een negatief effect op de gezinsinkomsten, waardoor gezinnen in een uitzichtloze situatie terecht komen.⁵⁸

De Wereldbank rapporteert dat slachtoffers van landmijnen in Afghanistan een groot beslag leggen op de schaarse middelen voor medische behandelingen die in het land aanwezig zijn. Een slachtoffer van een landmijn heeft gemiddeld gedurende 30 dagen medische behandeling in een ziekenhuis nodig, wat overeen komt met een bedrag van 3.500 dollar. De meeste Afgaanse families kunnen zo'n bedrag met geen mogelijkheid betalen.⁵⁹

Specialistische medische zorg en apparatuur om ernstige verwondingen te behandelen is meestal alleen te vinden in grotere regionale ziekenhuizen. De afstand tot medische zorg is de belangrijkste reden dat vervolghandelingen als fysiotherapie, psychologische hulp en revalidatietraining, die nodig zijn om weer een normale rol in de maatschappij te kunnen spelen, voor veel kindslachtoffers niet beschikbaar zijn.⁶⁰

Daar komt bij dat de medische kosten voor behandeling van kindslachtoffers vaak hoger liggen dan de kosten voor volwassen slachtoffers. Paula Claycomb van Unicef geeft als voorbeeld: "Arm- of beenprotheses voor kinderen gaan slechts een beperkte tijd mee, omdat de ledematen van kinderen nog groeien. Als kinderen dan niet de beschikking krijgen over een nieuwe prothese, wordt hun bewegingsvrijheid opnieuw ingeperkt."⁶¹

Ook kost het verzorgen van kindslachtoffers hun ouders meer tijd dan de verzorging van hun andere, niet-gewonde kinderen. Dat betekent dat ze minder tijd hebben om een inkomen te verdienen, terwijl ze juist geconfronteerd worden met hogere uitgaven.

“Nadat ik mijn winkel vorige week weer geopend had, moet ik hem nu weer sluiten. De jongens kunnen er niet werken en ik moet hier bij ze zijn, in het ziekenhuis. Juist nu ik meer geld nodig heb dan ooit om voor mijn kinderen te zorgen, moet ik mijn winkel dichthouden. Ik heb geen idee hoe we hier overheen moeten komen.”

*Ahmed Mansour, Vader van een slachtoffer en winkeleigenaar, Qabrikha, Libanon*⁶²

Maar niet alleen voor de gezinnen van slachtoffers zijn de medische kosten hoog. Ongevallen met landmijnen en clustermunities leggen ook een enorme financiële druk op het gezondheidssysteem van de getroffen landen. De kosten voor behandeling zijn hoog en gaan ten koste van de toch al schaarse budgetten voor de behandeling van infectieziekten en andere medische problemen.

Het werkelijke aantal slachtoffers van landmijnen in Angola is onbekend, omdat er geen nationaal netwerk bestaat dat de balans opmaakt. In september 2004 schatte de Angolese overheid dat ‘gedurende de afgelopen zes jaar’ zeker 700 mensen gedood en 2.300 gewond waren door ongelukken met landmijnen. Ook schat de overheid dat er 70.000 tot 80.000 mensen ongelukken met landmijnen hebben overleefd. Zij vormen samen 78 procent van alle gehandicapten in Angola. Ongeveer 85 procent van de overlevenden zijn jong, en 70 procent is analfabeet.⁶³

Landbouw en voeding

Terwijl de medische verzorging van slachtoffers van ongevallen met clustermunities en landmijnen de gezinsuitgaven aanzienlijk doet stijgen, dalen tegelijkertijd vaak de inkomsten. Tijdens conflicten en bombardementen liggen landbouwactiviteiten vaak stil. Zo konden in 2006 veel Libanese boeren hun zomer- en herfstgewassen (zoals tabak, graan, fruit en olijven) niet veilig oogsten. Echter, toen het conflict voorbij was en de winter aanbak, gingen ook de wintergewassen verloren omdat het veel te gevaarlijk was om het met clustermunities vervuilde land te ploegen en granen en groentes te zaaien.⁶⁴

Zolang onontpofte explosieven niet worden opgeruimd, blijft dit probleem bestaan - met ernstige gevolgen. De gebieden waar landmijnen of clustermunities nog steeds aanwezig zijn, zijn vaak arme regio's waar de bevolking voor haar voedsel vooral afhankelijk is van de opbrengsten van kleinschalige landbouw, zoals Zuidoost Azië, Afghanistan en Irak. Door de wijdverspreide onontpofte explosieven is het in grote delen van deze landen onmogelijk geworden om op een veilige manier landbouw te bedrijven en de bevolking van voedsel te voorzien. De voedselzekerheid van miljoenen mensen over de hele wereld wordt door deze gevaarlijke vervuiling van landbouwgronden bedreigd.

Tussen 1995 en 2000 voerde het Soedanese leger clusterbom-aanvallen uit tegen de Sudan People's Liberation Movement (SPLM). Vooral de regio Zuid-Kordofan heeft zwaar onder vuur gelegen: een regio die sterk afhankelijk is van landbouw en veeteelt en nauwelijks enige infrastructuur kent. Door de bombardementen zijn veel mensen verdreven van hun gronden. Het Wereldvoedselprogramma (WFP) stelt dat mijnen en andere explosieve oorlogsresten in deze regio de voedselzekerheid van 2 miljoen mensen in gevaar brengen.⁶⁵

Teruglopende inkomsten en een gebrek aan voedsel dwingen veel gezinnen na verloop van tijd om meer risico's te nemen. Voor gemeenschappen die afhankelijk zijn van hun eigen landbouwopbrengst is het van levensbelang om zo snel mogelijk na een conflict hun gewassen op het land te hebben staan. Hoewel de risico's groot zijn, vormen honger en extreme armoede een grote drijfveer om toch het land op te gaan. Met als schrijnend gevolg dat - zoals blijkt uit het wereldwijde onderzoek van Handicap International - 60% van de clustermunities-ongelukken plaatsvindt tijdens economische activiteiten, zoals het verwijderen van explosieve oorlogsresten, het ploegen van de grond, of het hoeden van vee.⁶⁶

Wanneer landbouwgebieden nog gedeeltelijk te gebruiken zijn, proberen boeren soms de kans op ongelukken te verkleinen door het landgebruik aan te passen en gewassen te kiezen waarbij niet of minder geploegd hoeft te worden. Maar de opbrengsten van deze gewassen liggen vaak wel lager. In onder andere Kosovo heeft de

omschakeling van gevarieerde - voor de mens voedzame - gewassen naar het minder gevaarlijke hooi geleid tot veel lagere landbouwinkomsten.⁶⁷

Uit onderzoek van de Britse organisatie Landmine Action blijkt bovendien dat explosieven zeer giftig kunnen zijn en dus schadelijk voor het milieu en de mens. Het extreem giftige witte fosfor - dat vrijkomt bij de ontploffing van clustermunitie die in Sri Lanka is gebruikt - vervuult bodem en water. Ook heeft de opeenstapeling van zware metalen na een langdurig gewapend conflict negatieve effecten op de bodem en het grondwater. De oorlogsresten brengen hierdoor schade toe aan de bevolking die het water gebruikt voor consumptie en hygiëne, maar ook aan de gewassen die zij verbouwen.⁶⁸

In Cambodja ontzegt de aanwezigheid van mijnen en andere explosieve oorlogsresten vele arme bewoners de toegang tot hun landbouwgronden. De door de overheid - in opdracht van het IMF - opgestelde 'National Poverty Reduction Strategy' constateert dat het gebrek aan structurele ruimingsactiviteiten een zeer zwakke schakel is in de ontwikkeling van arme landbouwgebieden. In bijvoorbeeld de Sekong provincie - waar meer dan de helft van de gronden bezaaid is met clustermunitie - kan vruchtbaar land niet bewerkt en nieuw land niet ontgonnen worden. Ook economische ontwikkelingsprojecten, bijvoorbeeld met betrekking tot de infrastructuur, worden gehinderd door niet-ontploft oorlogsmateriaal. Het gevolg is dat deze landbouwregio nu sterk belemmerd wordt in haar economische ontwikkeling.⁶⁹

Het onbruikbaar worden van vruchtbare landbouwgronden en de daardoor afnemende capaciteit om in de eigen voedselbehoefte te voorzien, is een structureel probleem in veel voormalige conflictgebieden. Zelfs 30 jaar na dato is in Laos, Cambodja en Vietnam slechts een fractie van de onontpofte mijnen en submunitie onschadelijk gemaakt. De capaciteit van deze landen om de eigen bevolking te voeden en om hun economisch potentieel te ontwikkelen, vermindert daarmee sterk. Ook de bredere sociale en economische ontwikkeling van deze landen ondervindt hiervan een sterke weerslag.⁷⁰

Rwanda is gedurende opeenvolgende conflicten steeds meer vervuild geraakt met landmijnen en andere onontpofte oorlogsresten. Eerst tijdens de Tutsi-opstand van 1990-1994 tegen de door Hutu's gedomineerde overheid en leger, vervolgens tijdens de genocide van 1994, en tenslotte gedurende de daaropvolgende aanvallen van gevluchte Hutu's vanuit de Democratische Republiek Congo (DRC) in 1996-1998.

In mei 2006 berichtte het National Demining Office (NDO) dat het aantal slachtoffers gedurende 2005 was toegenomen. "De noodzaak om te overleven drijft mensen ertoe zich te wagen in gebieden waarvan ze weten dat er mijnen aanwezig zijn." Andere redenen kunnen zijn dat er waarschuwingmateriaal is weggehaald en dat explosieven aanwezig zijn op locaties die men niet eerder als gevaarlijk bestempelde.⁷¹

Infrastructuur

Niet alleen landbouwgronden worden onbruikbaar door de wijdverspreide aanwezigheid van landmijnen en clustermunitie in en rondom bewoond gebied. De explosieve oorlogsresten kunnen namelijk overal liggen. In waterbronnen, irrigatiesystemen en putten, waardoor men moet uitwijken naar verder weg gelegen waterplaatsen. Op verbindingswegen en rivieroeveren, wat vervoer van personen en handelswaar gevaarlijk maakt. In en rondom scholen, culturele en religieuze centra, waardoor educatie, sociale en spirituele ontwikkeling worden bemoeilijkt.

Onontpofte munitie is verspreid over zowel rurale als stedelijke gebieden in Sri Lanka. Dit brengt ontheemde en gevluchte bevolkingsgroepen in gevaar, wanneer zij proberen terug te keren naar hun huizen. Zowel de weg naar huis als hun vroegere woongebied zijn vaak bezaaid met submunitie. Bij het repareren van het huis en terugzoeken van eigendommen vallen soms slachtoffers.⁷²

Al voor de aanvallen van 2001 waren in Afghanistan bijna 90.000 huizen, scholen, ziekenhuizen, en overheidsgebouwen onbereikbaar door landmijnen. Dit heeft de terugkeer van vluchtelingen gehinderd en sociaal-economische ontwikkeling van verschillende regio's onmogelijk gemaakt. Ook het wegennet was ernstig aangetast,

wat leidde tot een stijging van de transport - en voedselprijzen. In 2000, dus nog vóór de Amerikaanse clusterbomaanvallen, moesten 2.000 van de 17.000 kilometer weg die Afghanistan bezat nog ontijd worden. 1.600 kilometer hiervan waren wegen met een hoge economische prioriteit.⁷³

In Laos zijn bijna 3.000 dorpen (25% van alle dorpen in het land) nog steeds vervuild door explosieve oorlogsmaterialen in het centrum van het dorp, in de velden en bossen, op en langs voetpaden en bij rivierbeddingen. Ongetwijfeld ligt er nog veel meer verscholen onder de grond.⁷⁴

Ook voor ontwikkelingsorganisaties en opbouwmissies is het moeilijk in sommige gebieden te opereren. Hulpverleners hebben natuurlijk ook te maken met die dreiging van explosieve oorlogsresten, waardoor duurzame ontwikkelingsprojecten maar lastig van de grond komen.⁷⁵

Onderwijs en ontwikkeling

Voor de ontwikkeling van een kind is spelen met leeftijdgenootjes en het spelenderwijs leren kennen van de eigen omgeving van essentieel belang. Als in en rondom bewoonde gebieden constant het gevaar van explosieve oorlogsresten dreigt, worden daardoor de bewegingsvrijheid en natuurlijke ondernemingsdrang belemmerd. Veel kinderen groeien op in angst en gaan extreem risicomijdend gedrag vertonen. Daardoor worden hun mogelijkheden om een productieve bijdrage te leveren aan hun eigen samenleving beperkt.

Tussen 1996 en eind 2006 woedde in Nepal een burgeroorlog tussen de regering en Maoïstische rebellen. Beide partijen zetten landmijnen en andere explosieven in. In 2005 maakte Unicef melding van 197 nieuwe slachtoffers, waarvan 142 (72 %) burgers. Meer dan de helft van de burgerslachtoffers waren kinderen. De "Nepal Campaign to Ban Landmines" spreekt over 771 slachtoffers in 2005, waarvan 536 burgers.

Scholen liggen vaak vlakbij gevechtsgebieden en mijnevelden, en onderzoekers geven aan bewijs te hebben dat Maoïsten 's nachts scholen hebben gebruikt om landmijnen te produceren. Een oud-parlementslid vertelde het Landmine Monitor Report in februari 2006 dat ook veiligheidstroepen schoolgebouwen als barakken gebruikten, en in de omtrek mijnen en andere explosieven hadden geplaatst. Tijdens een storm in september 2005 ontplofte een explosief van het Nepalese Koninklijke Leger (RNA) op drie meter afstand van een school. Het dak van het gebouw werd beschadigd en metaalfragmenten werden door een klaslokaal geslingerd, waardoor kinderen gewond werden en enkelen in shock raakten.⁷⁶

Dat geldt nog sterker als kinderen in getroffen gebieden niet meer naar school (kunnen) gaan. Zeker omdat kindslachtoffers niet of minder in staat zijn om in de toekomst fysiek werk te doen, is educatie van groot belang. Maar juist kindslachtoffers hebben vaak behoorlijke problemen met naar school gaan en leren. "Door hun handicap kunnen ze soms niet meer naar school, omdat ze minder mobiel zijn geworden of omdat de school niet is toegerust om les te geven aan bijvoorbeeld blinde kinderen," vertelt Paula Claycomb van Unicef. Ook kunnen studieproblemen ontstaan door de opgelopen psychische schade. Zo blijken veel kinderen last te hebben van een verminderd concentratievermogen, geheugenstoornissen of andere leerproblemen. Leraren geven aan dat slachtoffers van landmijnen of clustermunitie vaak hyperactief zijn, snel afgeleid en met een korte concentratieboog. Ze hebben ook eerder woede-aanvallen en ruziën vaak met hun klasgenootjes. Driekwart van de kindslachtoffers lijdt aan een of meer van deze traumatische symptomen.⁷⁷

"Ik word nu heel snel boos, ik heb geen geduld. Ik schrik heel erg van harde geluiden en ik vind de kleur rood eng. Ik heb nog steeds pijn in mijn schouder en hoofd. Ik ben nog niet teruggegaan naar school, want ik kan er niet tegen de andere kinderen te zien."

*Naganathan Senthorapriyon (13), slachtoffer van clustermunitie in Sri Lanka*⁷⁸

Wie verdient de kost?

Mannen en jongens - de traditionele kostwinners van families - vormen veruit de grootste groep slachtoffers van landmijnen en clustermunities. Wereldwijd is meer dan 80% van de slachtoffers man; 40% hiervan is jonger dan 18 jaar. In sommige landen zoals Cambodja en Kosovo zijn jonge jongens zelfs de grootste groep slachtoffers, wat de broodwinning voor toekomstige generaties in gevaar brengt.⁷⁹

In andere landen vormen volwassen mannen de grootste groep slachtoffers, wat ook hun vrouwen en kinderen raakt. Als de vader van een gezin bij een ongeluk met een landmijn of clustermunitie omkomt of gehandicapt raakt, kan hij zijn gezin niet meer van inkomsten voorzien. Dit raakt ook de toekomst van zijn kinderen, die voor hun verzorging, voeding en veiligheid van hun ouders afhankelijk zijn. Het wegvallen van een van hun ouders bedreigt ook hun bestaan.

Ook als kinderen slachtoffer worden heeft dit grote consequenties voor de financiële situatie van gezinnen. In veel rurale gemeenschappen helpen kinderen hun familie normaal gesproken met werk op het land. Als een kind ernstig gewond of gehandicapt raakt, en minder mobiel wordt, minder kracht of uithoudingsvermogen heeft, slaat dit terug op zijn arbeidsvermogen. Uit een studie van Handicap International en UNDP bleek dat in Laos 70% van de gewonde kinderen zich zorgen maakt een last te zijn voor hun familie.⁸⁰

In Sri Lanka vormen - net als in andere getroffen gebieden - mannen de grootste groep slachtoffers van ongelukken met landmijnen en clustermunities. Maar op de lange termijn dragen vrouwen en kinderen ook een zeer zware last. De vrouwen worden weduwe of moeten voor hun gehandicapte man of kind zorgen, nog naast de normale huishoudelijke bezigheden. Noodgedwongen moeten veel vrouwen de verantwoordelijkheid nemen om de kost te winnen, maar daarmee komen ze vaak in conflict met de ongeschreven regels van de Tamil-cultuur. Omdat Tamils geloven dat weduwen ongeluk brengen, worden ze vaak verbannen of uitgesloten.⁸¹

De regio's waarin explosieve oorlogsresten liggen zijn over het algemeen al zeer arm. In Laos gaf 65% van de families waarin slachtoffers van landmijnen en clustermunities vallen aan armer geworden te zijn sinds (en door) het ongeluk.⁸²

Ook in Kosovo blijkt dat gezinnen met gehandicapte familieleden in grotere armoede verkeren dan anderen. Ze hebben minder voedselzekerheid, en vaak minder mogelijkheden om inkomsten te vergaren. De reden hiervoor is dat mindervalide mensen moeilijk aan werk komen en de getroffen gezinnen vooral leven in regio's waar medische en sociale voorzieningen nauwelijks voorhanden zijn. Het verlies van de productiviteit van een volwassen man in een gezin verhoogt dan de kans op extreme armoede.⁸³

Zonder vader krijgen kinderen vaak onvoldoende voedsel en ontbreekt het hun ook aan andere basale zaken op het gebied van voeding en gezondheid. Daardoor worden kinderen in hun fysieke ontwikkeling geremd. Soms krijgen families van kindschtoffers hulp van de lokale gemeenschap en hun directe familie. Maar omdat de dorpen waar de slachtoffers vallen in het algemeen vrij arm zijn, kan ook de omgeving niet de benodigde financiële en materiële hulp bieden.⁸⁴

Daar komt vaak nog bij dat veel kinderen ook niet meer naar school kunnen, omdat ze moeten gaan werken om voor hun familie een beetje brood op de plank te krijgen. Het werk dat deze kinderen kunnen doen levert meestal nauwelijks iets op en biedt weinig toekomstperspectieven. "In landen als Afghanistan en Angola zie je bijvoorbeeld dat veel van deze kinderen geld proberen te verdienen met schoenen poetsen of met autoramen wassen", vertelt Paula Claycomb van Unicef.

Nog zorgwekkender is dat kinderen in deze gebieden in toenemende mate geld proberen te verdienen door achtergebleven oorlogsmateriaal - inclusief submunities en landmijnen - te verzamelen en te verkopen als oud ijzer. In onder meer Laos, Cambodja, Vietnam, Angola, Mozambique, Sri Lanka en Libanon is de bevolking in verschillende gebieden - die al jaren vol liggen met oorlogsmateriaal - gewond geraakt aan de (explosieve) resten. Zolang het goed gaat, kan dit een bescheiden bron van inkomsten vormen.⁸⁵

Naast gewinning is het vooral economische noodzaak waardoor mensen op zoek gaan naar achtergebleven oorlogsmateriaal. Doordat landbouwgronden al jarenlang onbruikbaar zijn en er nauwelijks andere middelen van bestaan voorhanden zijn, is het verzamelen van munitie een relatief lucratieve bezigheid geworden. Hoe armer gezinnen zijn, hoe groter de noodzaak om risico's te nemen om inkomen te vergaren. Het zijn vooral de jonge jongens uit de allerarmste gezinnen die op zoek gaan naar dit soort materiaal. Als ze submunitie vinden probe-

ren ze die open te maken, om de explosieven en het schroot apart verkopen. Vandaag de dag valt de helft van de clustermunitie-slachtoffers in Cambodja en Laos bij dit soort verzamelwerk.⁸⁶

Ouders die na een ongeluk afhankelijk worden van hun kinderen, kunnen dat vaak moeilijk accepteren en worden daarvoor depressief of voelen zich nutteloos. "Ik leef stervende," zegt een boer van rond de vijftig. Hij raakte zowel een been als zijn zicht kwijt toen hij vier jaar geleden op een landmijn stapte. "Toen het ongeluk gebeurde kwam ik van het land, waar ik yucca had bewerkt. Nu leef ik van giften en van het voedsel dat mijn kinderen me geven. Ik woon bij de drie jongsten. Ik ben al drie jaar ziek, maar ik ga maar niet dood"

Colombiaanse boer, slachtoffer van een anti-persoonsmijn

Een vicieuze cirkel

Het leed dat landmijnen en clustermunitie teweegbrengen reikt verder dan de pijn, handicaps en psychische schade van de directe slachtoffers. De gevolgen voor de betrokken gezinnen en de gemeenschappen waarin ze leven kunnen aanzienlijk zijn. Ze komen in een vicieuze cirkel terecht waaruit ontsnappen niet meer mogelijk lijkt. Op de langere termijn bedreigt de voortdurende aanwezigheid van onontplofte explosieven de sociaal-economische ontwikkeling van grote regio's of zelfs hele landen.⁸⁷

In 1999 werd Albanië in het conflict om Kosovo getroffen door clustermunitie-aanvallen van zowel het Servische leger als de NAVO. De meeste slachtoffers van clustermunitie vielen in de Kukes-regio, op de grens van Kosovo en Albanië. De regio is altijd sterk afhankelijk geweest van landbouw en veeteelt. Tegenwoordig zijn de vruchtbare gronden nauwelijks te bewerken vanwege de aanwezige explosieven. Er is veel vee omgekomen door clustermunitie, en waterbronnen zijn ontoegankelijk geworden. Hierdoor komt 80% van de inkomsten van de families in Kukes vandaag de dag uit sociale uitkeringen en economische hulp.⁸⁸

Kinderen worden extra getroffen door deze ontwikkeling. Als ze zelf slachtoffer worden van een ongeluk met een clusterbom of landmijn, ontnemt de vicieuze armoedecirkel hun vaak de kans om een normaal en productief leven op te bouwen. Er is onvoldoende geld voor hun medische verzorging, ze ervaren sociale uitsluiting die hun psychische problemen versterkt en het is voor hen vaak niet mogelijk een schoolopleiding te voltooien. Maar ook de kinderen die niet zelf een ongeluk meemaken, krijgen in deze gebieden vaak met de negatieve gevolgen te maken. De onontplofte submunitieën en landmijnen zorgen voor een constante dreiging, die zich uit zich door een blijvend gevoel van onzekerheid en angst. Daardoor is het voor veel ouders moeilijk om met vertrouwen de toekomst tegemoet te zien en hun kinderen voor te bereiden op een zelfstandig bestaan.⁸⁹

In totaal is ongeveer 20 procent van Vietnams landoppervlak (66.578 km²) vervuild met landmijnen en onontplofte clustermunitie. Bijna alle Vietnamese steden en provincies zijn getroffen.⁹⁰
<http://www.icbl.org/lm/2006/vietnam.html> - fn34

In grote gebieden die met landmijnen en clustermunitie vervuild zijn wordt zo de toekomst van kinderen bedreigd en raken de negatieve sociaal-economische gevolgen van deze oorlogsresten ook de volgende generaties. De vicieuze cirkel van angst, armoede en onbenutte ontwikkelingskansen verlamt hele gebieden, tenzij voldoende actie wordt ondernomen om deze cirkel voor eens en voor altijd te doorbreken.

De internationale strijd tegen landmijnen en clustermunities

Als landmijnen en clustermunities vooral burgerslachtoffers eisen, waaronder relatief veel kinderen, waarom worden ze dan nog gebruikt? Wie is er voorstander van het gebruik van wapens die, als de bevolking van een voormalig conflictgebied aan een nieuwe toekomst probeert te werken, de gehoopte ontwikkeling nog decennialang verlammen?

Een groot deel van de wereldgemeenschap wil allang van landmijnen en clustermunities af, maar blijkt daarmee een zwaar gevecht te voeren. Er zijn wereldwijd nog steeds vele legers en gewapende groepen die clustermunities en landmijnen willen (kunnen) gebruiken. En er zijn voldoende militaire bedrijven die baat hebben bij de productie van deze wapens en daarom het gebruik ervan blijven verdedigen.

In de internationale discussie over het uitbannen van landmijnen en clustermunities spelen deze militaire en economische belangen een grote rol. Wie staan er achter deze belangen en wat zijn hun beweegredenen?

Gebruikers van landmijnen

Hoopgevend is dat steeds minder regeringslegers nog landmijnen gebruiken. Na langdurige en aanhoudende acties van regeringen en maatschappelijke organisaties, zijn landmijnen in brede kring zeer omstreden geraakt. Ook de landen die het Ottawa-verdrag tegen landmijnen niet hebben ondertekend, gebruiken deze wapens in de praktijk niet meer. Militaire argumenten voor het gebruik van landmijnen door regeringslegers worden dan ook nog zelden gehoord. Toch rapporteerde het gezaghebbende Landmine Monitor Report over de periode 2005-2006 dat nog landmijnen werden gebruikt door de legers van Myanmar (voormalig Birma), Nepal en Rusland.⁹¹

Bovendien zijn er nog tientallen landen die landmijnen in voorraad hebben. Ook als de regeringslegers van deze landen niet van plan zijn om ze daadwerkelijk te gebruiken, vormen deze voorraden toch een groot risico. Voor verschillende soorten gewapende groepen, zoals guerillagroepen, bewapende drugsbendes en opstandige legeronderdelen, kunnen deze voorraden heel aantrekkelijk zijn.

Volgens de International Campaign to Ban Landmines waren er rond het jaar 2000 wereldwijd zo'n 170 van dergelijke gewapende groepen actief, onderling sterk verschillend in ideologie, organisatiegraad, legitimiteit en steun vanuit de bevolking. Verschillende van deze groepen gebruikten landmijnen, omdat het relatief goedkope en makkelijk te gebruiken wapens zijn en omdat grote voorraden soms in eigen land al voorhanden zijn. En als die er niet zijn, dan zijn wapenhandelaars graag bereid deze wapens te leveren, nieuw of uit oudere voorraden. Om het gebruik van landmijnen door dit soort groeperingen tegen te gaan, moet nog veel gebeuren. In landen als Angola, Sri Lanka, Macedonië, Senegal en Oeganda is het gebruik van landmijnen, na vredesregelingen, de laatste jaren gestopt. Onder internationale druk hebben gewapende groepen in onder meer Soedan, Colombia en Somalië vastgelegd geen landmijnen meer te gebruiken. Maar in welke mate dit soort toezeggingen wordt nageleefd, valt moeilijk na te gaan en er zijn nog tal van groepen die landmijnen blijven gebruiken - ondanks de grote gevaren voor de burgerbevolking.⁹²

Gebruikers van clustermunities

Anders dan bij landmijnen het geval is, zijn er nog vele regeringen en defensie-experts die clustermunities blijven verdedigen. Ze noemen verschillende militaire redenen waarom het gebruik van deze wapens noodzakelijk zou zijn voor het effectief opereren van een modern militair apparaat.⁹³

Een argument dat onder meer door de Nederlandse regering wordt genoemd, is dat clustermunities door hun grote reikwijdte tegen verscheidene doelen tegelijkertijd kunnen worden ingezet. Om met gewone munitie een vergelijkbaar effect te bereiken is een groter aantal bommen nodig, die over het algemeen grotere explosieve ladingen hebben en veel nevenschade toebrengen, onder meer aan de infrastructuur. Om deze reden wordt het gebruik van clustermunities als meer efficiënt gezien - er is minder wederopbouw nodig na het conflict.⁹⁴

Andere defensie-experts en organisaties zoals Human Rights Watch stellen dat dit argument niet door concreet bewijsmateriaal wordt ondersteund.⁹⁵ Clusterwapens zijn ontworpen om submunities over honderden vierkante meters te verspreiden, maar kunnen niet doelgericht worden ingezet. In de hedendaagse oorlogsvoering, waarin grote slagvelden afwezig zijn en veelal precisiewapens moeten worden gebruikt om strategische doelen te raken, zijn clusterbommen dus zeker niet efficiënt.⁹⁶

“De militaire resultaten van de NAVO luchtaanvallen op de Servische troepen en artillerie in Kosovo staan ter discussie. De Servische tanks, gepantserde voertuigen en artillerie werden niet vernietigd, omdat de NAVO luchtmacht het moeilijk vond deze mobiele doelen te identificeren, hun exacte plaats te bepalen, en ze - met praktisch onbestuurbare cluster munitie - te raken.”

*Steven Hosmer, onderzoeker van RAND.*⁹⁷

De schade veroorzaakt door de inslag van een enkele submunitie is weliswaar minder groot dan de schade veroorzaakt door een reguliere bom, maar doordat er veel niet-ontploffte explosieven achterblijven, blijft de infrastructuur juist veel langer onbruikbaar. Na afloop van het conflict is het makkelijker - en vooral minder gevaarlijk - om bijvoorbeeld een brug weer op te bouwen, dan om het hele gebied rondom de brug vrij van cluster munitie te maken.⁹⁸

Een ander militair argument voor het gebruik van cluster munitie - ook aangevoerd door de Nederlandse regering - is vermindering van het gevaar voor het eigen militaire personeel. Omdat met clusterwapens vanaf grote hoogte of grote afstand uitgestrekte gebieden gebombardeerd kunnen worden, zouden piloten en grondtroepen in een conflict minder blootgesteld worden aan vijandelikheden.⁹⁹

Ook dit argument wordt door onder andere Human Rights Watch bestreden: bombarderen met cluster munitie vergroot juist de onveiligheid voor de grondtroepen die in volgende gevechtsstadia ingezet worden, omdat zij ook niet weten waar ontplofte explosieven liggen. In 2001 bombardeerden de Verenigde Staten bijvoorbeeld de grotcomplexen in het oosten van Afghanistan, waar Al Qaida- en Taliban-troepen zich schuil zouden houden, met cluster munitie. Maar later bleek dat deze ontplofte BLU-75's het de Amerikaanse grondtroepen juist verhinderden om sommige gebieden te betreden. Ook konden ze niet meer 's nachts opereren - een militaire tactiek waarmee ze normaal gesproken een technologisch voordeel zouden kunnen behalen.¹⁰⁰

Clustermunitie in Zuid-Libanon

De Britse organisatie Landmine Action concludeerde in een rapport over de militaire acties van Israël in Zuid-Libanon in juli en augustus 2006, dat Israël op grote schaal cluster munitie heeft gebruikt - met name in de 72 uur voor het staakt-het-vuren. In ongeveer 60% van de gevallen werd bebouwd gebied geraakt, in totaal werden 90 dorpen beschoten of gebombardeerd. Hoewel voor de aanvallen gewaarschuwd werd, vielen er onder de achterblijvende ouderen en zieken vele doden en gewonden.¹⁰¹

“Meldingen dat het Israëlische leger cluster munitie gebruikt, vormen een duidelijk voorbeeld van propaganda van Hezbollah en andere organisaties die niet weten wat er werkelijk gaande is.”

Arkady Milman, ambassadeur van Israël in Rusland, 26 juli 2006

“We proberen het gebruik [van cluster munitie] te minimaliseren. We gebruiken ze alleen in aangewezen gebieden die door Hezbollah zijn afgesloten.”

Generaal-Majoor Benny Gantz, commandant van Israëls grondtroepen, 26 juli 2006

“In de laatste 72 uur hebben we alle munitie afgeschoten die we hadden. Alles op dezelfde plek, we hebben niet eens de richting van de afvuurinstallatie veranderd. Vrienden van me in het bataljon vertelden ook dat ze alles hadden afgevuurd in de laatste drie dagen - gewone granaten, clusters, alles wat ze hadden.”

Anonieme Israëlische reservist, geciteerd in dagblad Haaretz, 8 september 2006

“Wat we gedaan hebben is krankzinnig en afschuwelijk. We hebben hele steden met clusterbommen bedekt.”

Hoofd van een Israëlische raketeenheid, geciteerd in dagblad Haaretz, 12 september 2006

“Er is geen aanwijzing dat het gebruik van cluster munitie een bijdrage van betekenis heeft gehad bij het realiseren van de militaire doelen die Israel zich gesteld had.”

Landmine Action, Oktober 2006

Van belang is ook dat de meeste internationale troepen tegenwoordig worden ingezet voor vredesmissies. Hierin staat niet het terugdringen of elimineren van de vijand centraal, maar juist het creëren van een omgeving waarin een samenleving zich kan herstellen, waarin geen slachtoffers meer vallen en waarin het normale sociaal-economische verkeer zich weer kan ontwikkelen. Het gebruik van clustermunition tijdens of voorafgaand aan zulke vredesmissies werkt dan contraproductief. De niet-ontplofte explosieven brengen immers de bewoners, terugkerende vluchtelingen en ook de vredes troepen zelf in gevaar. De doelstellingen van de vredesmissie worden onhaalbaar, zolang niet alle explosieven verwijderd zijn.¹⁰²

Ondanks deze militaire tegenargumenten hebben de legers van nog zeker 70 landen, waaronder Nederland clustermunition in voorraad, klaar om te gebruiken. Het gaat vaak om grote hoeveelheden, de Verenigde Staten alleen al hebben een voorraad van een miljard submunities. Een extra reden tot zorg is dat veel van deze opgeslagen clusterwapens inmiddels verouderd en weinig geavanceerd zijn, met hoge faalpercentages.¹⁰³

Producenten van clustermunition en landmijnen

Ondanks de grote voorraden die in verschillende landen nog aanwezig zijn, worden er ook nog steeds nieuwe clusterwapens en landmijnen geproduceerd. Want hoe wrang het misschien ook klinkt: de productie van deze wapens is voor veel bedrijven een aantrekkelijke - winstgevende - activiteit. In 2005 vond de Amerikaanse mensenrechtenorganisatie Human Rights Watch maar liefst 85 bedrijven in 34 landen die clusterwapens - of onderdelen daarvan - produceren. Bij elkaar maakten deze bedrijven zeker 210 verschillende soorten clusterwapens, die vanaf de grond afgeschoten kunnen worden of door bommenwerpers afgeworpen.¹⁰⁴ Sindsdien is het aantal bedrijven iets afgenomen, omdat verschillende ondernemingen de productie hebben gestaakt of hun belangen in joint-ventures hebben verkocht aan een partner, maar het gaat nog steeds om een zeer lange lijst.

Bedrijven betrokken bij de productie van clustermunition¹⁰⁵

Land	Producent
Argentinië	Centro de Investigaciones Técnicas y Científicas de las Fuerzas Armadas (CITEFA) Dirección General de Investigación y Desarrollo (DIGID) Sistemas Tecnológicos Aeronauticos
Brazilië	Avibras Aeroespacial Britainite Industrias Químicas Target Engenharia e Comercio
Bulgarije	Vazov Engineering
Canada	Bristol Aerospace, onderdeel van Magellan Aerospace
Chili	Famae Industrias Cardeon Los Conquistadores 1700
China	China North Industries (Norinco)
Duitsland	Gesellschaft für Intelligente Wirksysteme, onderdeel van Diehl en Rheinmetall Junghans Feinwerktechnik, onderdeel van Diehl LFK-Lenkflugkörpersysteme, onderdeel van MBDA (Frankrijk) Rheinmetall RTG Euromunition TDW
Egypte	Helipolis Company for Chemical Industries Sakr Factory, onderdeel van Arab Organization for Industrialization (AOI)
Finland	Patria
Frankrijk	Giat Industries TDA, onderdeel van Thales
Griekenland	Hellenic Defence Systems Pyrkal Greek Powder and Cartridge

Bedrijven betrokken bij de productie van clustermunitie ¹⁰⁵

Land	Producent
Groot-Brittannië	Insys
India	Armament R&D Establishment Indian Ordnance Factories Tata Group
Iran	Ammunition Industries Group, onderdeel van Defence Industries Organization Parchin Missile Industries
Israël	Israel Military Industries (IMI)
Italië	Avio, onderdeel van Finmeccanica en Carlyle Group (VS)
Pakistan	Pakistan Ordnance Factories
Polen	Bumar Group Dezamet
Roemenië	Aerostar Aerotech Romtecnica
Rusland	Splav State Research and Production Enterprise (SPRE)
Singapore	Chartered Ammunition Industries Singapore Technologies Engineering Unicorn International
Slowakije	Konstrukta Defense
Spanje	Instalaza Santa Barbara
Taiwan	Chung Shan Institute of Science and Technology (CSIST)
Turkije	Aselsan Makina ve Kimya Endustrisi Kurumu (MKEK) Roketsan
Verenigde Staten	Aerojet, onderdeel van GenCorp Alliant Techsystems (ATK) Carlyle Group General Dynamics Honeywell L-3 Communications Lockheed Martin Northrop Grumman Raytheon Textron Systems United Defense
Zuid-Afrika	Naschem, onderdeel van Denel
Zuid-Korea	Hanwha Poongsan
Zweden	Bofors Defence, onderdeel van United Defense (VS) Saab Bofors Dynamics, onderdeel van Saab
Zwitserland	Armasuisse RUAG

Het aantal producenten van landmijnen is veel kleiner, deels omdat de productie van landmijnen verboden is in de 156 landen die het Ottawa-verdrag ondertekend hebben. Volgens het Landmine Monitor Report behouden nog 13 landen zich het recht voor om landmijnen te produceren.¹⁰⁶

Maar ook in deze landen lopen de producenten niet te koop met dit product, daarvoor is het te omstreven. Toch wist Human Rights Watch te achterhalen dat een aantal staatsbedrijven in deze landen landmijnen produceert: Pakistan Ordnance Technologies, Romtecnica (Roemenië) en Norinco (China).¹⁰⁷

Onderzoek van de Belgische bank KBC bracht bovendien een aantal beursgenoteerde bedrijven aan het licht die betrokken zijn bij de productie van landmijnen: de Amerikaanse bedrijven Alliant Techsystems, General Dynamics en Textron, Singapore Technologies Engineering en BAe Systems uit Groot-Brittannië.¹⁰⁸ Alle genoemde bedrijven zijn overigens ook betrokken bij de productie van clusterwapens (zie de tabel).

De producenten van landmijnen en clustermunitie vinden hun afnemers zeker niet alleen in eigen land. Volgens Human Rights Watch is door producenten in tenminste 12 landen sinds de jaren negentig een groot aantal soorten clustermunitie geleverd aan zeker 58 andere landen. In veel gevallen ging het hier om soorten clustermunitie die bekend staan om hun hoge faalpercentages. Vier types clustermunitie die bij operaties in Irak, Koeweit, voormalig Joegoslavië en Afghanistan een hoog faalpercentage bleken te hebben, zijn desondanks door Amerikaanse bedrijven in het afgelopen decennium naar meer dan twintig andere landen geëxporteerd.¹⁰⁹

Een lange adem: de internationale discussie over wapenverdragen

De gebruikers en producenten van landmijnen en clustermunitie hebben zich tot op heden stevige tegenstanders getoond in de strijd tegen deze wapens, die door steeds meer personen, organisaties en landen gevoerd wordt. Een strijd die gegrondvest is op het *Internationaal Humanitair Recht (IHR)*, het totaal van internationale regels die om humanitaire redenen de gevolgen van gewapende conflicten beperken.

Een groot deel van het Internationaal Humanitair Recht valt terug te vinden in de vier Geneefse Conventies van 1949, die door vrijwel alle staten zijn ondertekend. Deze verdragen werden in 1977 aangevuld met twee Aanvullende Protocolen ter bescherming van slachtoffers van gewapende conflicten. Andere internationale overeenkomsten die tot het IHR gerekend kunnen worden, verbieden het gebruik van bepaalde wapens en militaire strategieën en beschermen bepaalde categorieën personen en goederen.¹¹⁰

Het *Internationaal Humanitair Recht* is zowel van toepassing op internationale gewapende conflicten als op niet-internationale gewapende conflicten. Het beschermt personen die niet deelnemen aan de gevechten, zoals burgers, en personen die niet langer deelnemen, zoals gewonde soldaten en krijgsgevangenen. Het IHR verbiedt ook methoden en middelen van oorlogsvoeren die:

- geen onderscheid kunnen maken tussen deelnemers aan de gevechten en anderen, zoals burgers, die niet deelnemen;
- onnodig lijden veroorzaken;
- op lange termijn ernstige schade toebrengen aan het milieu.¹¹¹

Voor wie niet juridisch geschoold is, lijkt het zonneklaar dat deze principes het gebruik van bepaalde wapens - zoals kernwapens, chemische en biologische wapens, maar ook landmijnen en clustermunitie - per definitie uitsluiten. Toch concludeert Human Rights Watch dat “zelfs landen die over het algemeen het IHR in acht nemen, nog steeds buiten-proportionele schade aan burgers toebrengen door het inzetten van clusterbommen.”¹¹²

Dat komt doordat zowel de Geneefse Conventies als de aanvullende protocollen nogal breed interpreteerbaar zijn en weinig houvast bieden om een oordeel over het gebruik van specifieke wapens uit te spreken. Zo bestaat volgens het IHR de plicht om de burgerbevolking “zoveel mogelijk” te ontzien, dient op het moment van wapeninzet rekening te worden gehouden met “de omstandigheden die op dat moment gelden” en moeten beslissingen genomen worden op basis van “beschikbare informatie op dat tijdstip”.¹¹³

Om meer duidelijkheid te scheppen welke wapens wanneer en onder welke omstandigheden geoorloofd gebruikt kunnen worden, zijn er in de afgelopen halve eeuw nog verschillende internationale verdragen afgesloten die het gebruik van die bepaalde wapens expliciet verbieden. Ook deze verdragen worden tot het IHR gerekend. Ten aanzien van landmijnen en clustermunitie zijn daarbij vooral het CCW-verdrag en het Ottawa-verdrag van belang.

CCW-verdrag

De *Convention on Certain Conventional Weapons* (CCW-verdrag) werd in oktober 1980 in Geneve aangenomen en werd van kracht in 1983. Doel van het CCW-verdrag is om het gebruik te beperken van bepaalde conventionele wapens die “buitensporig leed veroorzaken of geen onderscheid maken tussen militairen en burgers”. Inmiddels hebben 108 landen het verdrag ondertekend.

Het CCW-verdrag is een raamovereenkomst, waaraan inmiddels vijf protocollen over specifieke wapens zijn toegevoegd. Het gebruik van landmijnen en booby-traps valt onder *Protocol II*, dat in 1983 van kracht werd en

in 1996 werd aangescherpt. Hoewel het aangescherpte protocol, dat door 87 landen is ondertekend, het gebruik van landmijnen zeer sterk aan banden legt, bevat het geen totaalverbod. Over de productie van landmijnen zegt het protocol niets.¹¹⁴

In november 2003 werd *Protocol V* toegevoegd aan het CCW-verdrag, met betrekking tot *Explosive Remnants of War*. Hiermee wordt alle niet-geëxplodeerde munitie bedoeld die na een conflict achterblijft, dus zeker ook clustermunitie en landmijnen. Het protocol beperkt echter niet het gebruik van dergelijke explosieven, maar bevat slechts aanmoedigen om “waar mogelijk” technische verbeteringen aan clustermunitie door te voeren om het faalpercentage te verlagen. Er worden wel regels gesteld voor het opruimen van de explosieven na het conflict, maar daarbij wordt de verantwoordelijkheid in de eerste plaats gelegd bij de overheid van het land waar de explosieven zich bevinden - niet bij de overheid die de explosieven heeft geplaatst of afgeschoten. Ook gaat het alleen om het opruimen van niet-geëxplodeerde munitie na toekomstige conflicten, niet de explosieven waar tal van gebieden nu mee vervuild zijn.¹¹⁵

Een technische oplossing?

Verschillende producenten en gebruikers van clustermunitie schuiven technische innovatie naar voren als de oplossing voor de humanitaire problemen die clustermunitie veroorzaakt. Verbeterde herkenbaarheid, een betrouwbaarder ontstekingsmechanisme en - als dat niet werkt - een zelfvernietigingmechanisme moeten er voor zorgen dat het faalpercentage en het aantal burgerslachtoffers drastisch afnemen.¹¹⁶ De discussies over clustermunitie in het kader van het CCW-verdrag draaiden tot nu toe ook voornamelijk om deze technische verbeteringen.¹¹⁷

Maar maatschappelijke organisaties zoals de Cluster Munition Coalition voeren verschillende argumenten aan waarom deze technische oplossingen tekortschieten. De betrouwbaarheid van zowel het ontstekingsmechanisme als het zelfvernietigingmechanisme is sterk afhankelijk van weers- en bodemomstandigheden. Zo is volgens deskundigen de met een zelfvernietigingmechanisme uitgeruste M-85 op dit moment het meest betrouwbare type submunitie met een faalpercentage van 2%. Maar uit ervaringen van mijnenruimers in Zuid-Libanon, waar de M-85 in 2006 veelvuldig is ingezet door het Israëliëse leger, blijkt dat de zelfvernietigingmechanismen vaak niet werken, waardoor de M-85 een faalpercentage rond de 10% heeft. Net als alle andere submunitie brengt deze zogenaamd veilige soort extreem veel schade toe aan burgers en kinderen.¹¹⁸

Bovendien vallen er ook veel burgerslachtoffers tijdens het conflict zelf, omdat de submunities over een groot gebied verspreid worden. Zo gebruikte het Britse leger tijdens de invasie in Irak in 2003 in totaal 2.100 clusterwapens met een zelfdestruictiemechanisme. Toen deze wapens ingezet werden in en rondom Basra, vielen er tientallen burgerslachtoffers. Bovendien trof Human Rights Watch een maand na de aanval midden in woonwijken nog onontploffte munitie aan.¹¹⁹

Tot slot is er nog het grote gevaar dat de landen die de kennis en middelen bezitten om geavanceerde clustermunitie aan te schaffen, hun enorme voorraden aan ouderwetse en zeer onveilige munitie aan andere landen zullen doorverkopen.¹²⁰

Ottawa-verdrag

Uit frustratie over de beperkte rol die het CCW-verdrag speelt bij het uitbannen van landmijnen en clustermunitie, besloten in het begin van de jaren '90 verscheidene maatschappelijke organisaties en verontruste landen te gaan samenwerken. In september 1997 leidde dit in de Canadese stad Ottawa tot een verdrag dat de productie en het gebruik van anti-persoons landmijnen verbiedt, het *Ottawa-verdrag*. Het verdrag verplicht de ondertekenaars ook om al hun landmijnvoorraden te vernietigen, binnen vier jaar na ratificatie.¹²¹

Het *Ottawa-verdrag* werd van kracht in maart 1999 en is momenteel door 156 landen ondertekend. Anders dan bij het CCW-verdrag weigeren grote mogendheden als de Verenigde Staten, China, Rusland en India echter om dit verdrag te ondertekenen.¹²²

Ook zijn de landen die zwaar getroffen zijn door de landmijnen op hun grondgebied, in feite uitgesloten van ondertekening. Dit komt doordat Artikel 5 van het verdrag voorschrijft dat de ondertekenaars “alle anti-persoonsmijnen in de bemijnde gebieden die onder zijn rechtsmacht vallen of waarover hij toezicht uitoefent, zo snel mogelijk te vernietigen of erop toe te zien dat ze vernietigd worden.” Dit dient uiterlijk binnen tien jaar te gebeuren en zadelt de getroffen landen op met een niet te financieren inspanningsverplichting.

Weliswaar komt artikel 6 armere landen tegemoet door aan te bevelen: “Ieder land dat daartoe in staat is, verleent bijstand ten behoeve van mijnruiming of aanverwante activiteiten”. Maar dit biedt in de praktijk weinig

soelaas voor zwaar getroffen gebieden in bijvoorbeeld Zuidoost-Azië. Artikel 6 geeft veel ruimte aan ondertekenaars om de getroffen landen aan hun lot over te laten.¹²³

Rusland heeft sinds 1999 geregeld landmijnen gebruikt, vooral in Tsjetsjenië, maar ook in Dagestan, Tadzjikistan en in het Georgische grensgebied. Rusland zegt dat het gebruik van landmijnen noodzakelijk was om de stromen wapens, drugs en terroristen tegen te houden, en houdt vol dat het overeenkomstig het CCW protocol II handelt. Dit omdat alle noodzakelijke informatie bewaard wordt, de mijnevelden omheind worden en de burgerbevolking geïnformeerd wordt.

In juni 2006 bevestigden Russische functionarissen tegenover het Landmine Monitor Report dat Russische troepen anti-persoonsmijnen zijn blijven gebruiken in Tsjetsjenië, zowel door nieuwe te plaatsen als door bestaande mijnevelden in stand te houden. "Anti-persoonsmijnen worden gebruikt om belangrijke faciliteiten te beschermen. De Russische troepen gebruiken geen anti-voertuigmijnen in Tsjetsjenië, want rebellen hebben geen voertuigen."¹²⁴

Toch heeft het Ottawa-verdrag tot belangrijke resultaten geleid. De mondiale productie van anti-persoons landmijnen is sterk gedaald en de internationale handel in landmijnen is vrijwel tot stilstand gekomen. Een groot deel van de miljoenen landmijnen die wereldwijd in voorraad werden gehouden, is het afgelopen decennium vernietigd. Grote gebieden zijn inmiddels ontmijnd en kunnen weer productief gebruikt worden, en er zijn jaarlijks minder landmijnslachtoffers te betreuren.

Maar er valt nog veel te doen: er zijn nog steeds landen en gewapende groepen die landmijnen gebruiken in verschillende conflicten. In meer dan 12 landen worden nog steeds mijnen geproduceerd en er komen nog steeds nieuwe slachtoffers bij. Enorme gebieden zijn nog steeds vervuild met mijnen, waardoor hun ontwikkeling stagneert.¹²⁵

Oslo-proces of CCW-protocol?

Aangezien productie en gebruik van clustermunities buiten het Ottawa-verdrag vallen, groeit de laatste jaren de internationale druk om ook voor deze wapens specifieke afspraken te maken. Meer dan 200 maatschappelijke organisaties uit vijftig landen, waaronder IKVPaxchristie, Unicef Nederland, Oxfam Novib en Amnesty International, hebben zich aangesloten bij de in november 2003 opgerichte Cluster Munition Coalition (CMC). De CMC bepleit een internationaal verbod op "clustermunitie die onaanvaardbaar leed bij burgers" veroorzaakt.¹²⁶

Veel nationale overheden onderschrijven deze doelstelling. Aangemoedigd door de CMC organiseerde Noorwegen in februari 2007 in Oslo een internationale conferentie over clustermunities. De 46 aanwezige landen spraken daar af om in 2008 te komen tot een internationaal verdrag dat clustermunities uitbant. In mei 2007 werd in Lima (Peru) een tweede bijeenkomst gehouden en in december 2007 komen de voorstanders van een clustermunitiesverdrag in Wenen weer bij elkaar. Momenteel zijn 76 landen aangesloten bij dit zogeheten *Oslo-proces*, waarvan er twintig het CCW-verdrag niet hebben ondertekend.¹²⁷

Dit Oslo-proces heeft nu ook de discussie een impuls gegeven om binnen het kader van het CCW-verdrag te komen tot een protocol dat het gebruik van clustermunities aan banden legt. De voorstellen op dit gebied stuitten de afgelopen tien jaar steevast op verzet van grootmachten als de Verenigde Staten, Rusland en China, die niet bij het *Oslo-proces* betrokken zijn. Maar kortgeleden wijzigde de Verenigde Staten zijn positie.

Namens de Europese Unie stelde Duitsland in mei 2007 voor onderhandelingen te beginnen om vóór eind 2008 een CCW-protocol over clustermunities af te sluiten. Daarnaast lanceerde Duitsland alvast een eigen voorstel voor zo'n protocol. Dit voorstel voorziet in een onmiddellijke stop op het gebruik van "onbetrouwbare" clustermunities en het gebruik in dichtbevolkte gebieden. Alle gebruik, productie, handel en voorraden van clustermunities zouden in een periode van maximaal tien jaar afgebouwd worden, maar aanvankelijk zou het gebruik van clustermunities met een faalpercentage onder de 1 procent toegestaan blijven.¹²⁸

Tot verrassing van velen spraken de Verenigde Staten in juni 2007 hun steun uit voor onderhandelingen over een CCW-protocol op clustermunities, zonder zich verder uit te spreken over het Duitse voorstel. Bij het schrijven van dit rapport was nog onduidelijk wat China en Rusland in november 2007 zouden doen, wanneer de CCW-ondertekenaars zouden beslissen of onderhandelingen voor een clustermunities-protocol gestart zouden worden.¹²⁹

Eigen verantwoordelijkheid

Noorwegen en andere voortrekkers van het Oslo-proces, zoals Peru en Nieuw-Zeeland, zien niets in een mogelijk CCW-protocol. Zij verwachten dat onder druk van militaire grootmachten het CCW-protocol - als het er komt - vele uitzonderingen en een lange afbouwperiode zal kennen.

Maar andere landen, waaronder Duitsland en ook Nederland, zetten hun kaarten juist op de CCW-onderhandelingen, omdat die door de betrokkenheid van grootmachten als de VS, China en Rusland een grotere impact zouden kunnen hebben. Weer andere, in militair opzicht belangrijke, landen zoals Canada, Groot-Brittannië en Frankrijk steunen beide processen.¹³⁰

“CCW is dood. Het is een voorbeeld van klassieke diplomatie en heeft nog nooit iets effectiefs bereikt.”

Stan Brabant, onderzoeker bij Handicap International

Terwijl dit internationale steekspel voortduurt, stimuleert het Europees Parlement de Europese lidstaten om hun eigen verantwoordelijkheid te nemen. In oktober 2004 werd een resolutie aangenomen met een oproep tot een moratorium op gebruik, opslag, vervoer en export van clustermunities.¹³¹ In juli 2005 riep het Europees Parlement in een resolutie bovendien op tot een verbod op investeringen in “de productie, opslag of overdracht van landmijnen en andere verwante controversiële wapensystemen zoals clustersubmunitie.”¹³²

De uitspraken van het Europees Parlement zijn niet bindend, maar verschillende lidstaten hebben er wel gehoor aan gegeven. België voerde in juni 2006 als eerste land ter wereld een verbod in op productie, verkoop, transport, opslag, bezit en gebruik van clustermunities.¹³³ Sinds april 2007 is daar bovendien de financiering - in welke vorm dan ook - van productie, gebruik en bezit van landmijnen en submunitie verboden.¹³⁴

Ook andere landen namen eigen maatregelen: Oostenrijk, Noorwegen, Zwitserland en Hongarije hebben een nationaal moratorium afgekondigd over het gebruik van clustermunities. Peru bant niet alleen clustermunities uit eigen land, maar spant zich ook in om geheel Latijns-Amerika vrij van clustermunities te krijgen.¹³⁵

Stan Brabant van Handicap International noemt het de kracht van het Oslo-proces dat er wordt aangestuurd op nationale moratoria. “Een nationaal moratorium kan door ieder land zo smal (alleen op het gebruik) of breed (inclusief bijvoorbeeld productie, opslag, transport en financiering) ingevuld worden als het betreffende land zelf wenst. Maar als een groot aantal staten al een moratorium heeft ingesteld, is het makkelijker om de stap te zetten naar een internationaal verbod, inclusief ontmanteling en vernietiging van alle voorraden.”¹³⁶

Weer andere landen kondigden een gedeeltelijk moratorium op bepaalde soorten clustermunities met een hoog faalpercentage af, zoals het Verenigd Koninkrijk en Duitsland.¹³⁷ De Nederlandse regering besloot in juni 2007 om “tot nader order geen clustermunities door de Koninklijke Luchtmacht te laten gebruiken”, maar hield daarbij wel de deur op een kier: “mochten zich situaties aandienen waarin toch een keuze voor inzet van clustermunities moet worden gemaakt, dan zal de regering daarover de Kamer tijdig inlichten.”¹³⁸

Stan Brabant van Handicap International verwacht dat het in de nabije toekomst al steeds moeilijker zal worden om clustermunities te gebruiken. De internationale druk om het gebruik van deze wapens te verbieden is groeiende: “Israël is zwaar bekritiseerd over zijn clustermunitiesgebruik in Libanon en de minister van buitenlandse zaken, Shimon Peres, heeft moeten toegeven dat de wapens niet gebruikt hadden mogen worden. Ook in de Verenigde Staten, een fervent tegenstander van allerlei internationale afspraken en verdragen, is inmiddels een wetsvoorstel ingediend dat het gebruik van clustermunities moet beperken.”¹³⁹

Mijnruiming

Ook als een wereldwijd verbod op productie en gebruik van clustermunities en landmijnen tot stand komt en wordt nageleefd, is het probleem nog niet opgelost. Er liggen nog miljoenen landmijnen en submunities verspreid over de wereld en als deze niet worden opgeruimd, zullen ze nog lange tijd veel onnodig burgerleed veroorzaken en de sociaal-economische ontwikkeling van de getroffen gebieden blijven belemmeren.

Sinds het eind van de jaren tachtig worden op behoorlijke schaal mijnruimingsactiviteiten georganiseerd door de overheden van getroffen landen en door internationale organisaties. Maar liefst 14 afdelingen, fondsen en programma's van de Verenigde Naties (waaronder Unicef) zijn hier inmiddels bij betrokken, gecoördineerd door de United Nations Mine Action Service (UNMAS). Voor het feitelijke werk huren zij mijnruimingsbedrijven in,

of gespecialiseerde maatschappelijke organisaties zoals Halo Trust (uit de Verenigde Staten), Norwegian People's Aid en de Danish Demining Group.¹⁴⁰

Het ruimen van niet geëxplodeerd oorlogsmateriaal is een riskante en zeer tijdrovende bezigheid en mijnruimers doen dat werk met gevaar voor eigen leven. Om te beginnen moeten getroffen gebieden duidelijk in kaart worden gebracht. Hiervoor is het van groot belang dat de strijdende partijen die de wapens gebruikt hebben, exacte informatie verschaffen over locatie, type en hoeveelheden. Helaas wordt deze informatie slechts zelden compleet beschikbaar gesteld.

Als een gebied in kaart gebracht is, moet het centimeter voor centimeter uitgekamd worden. Voor de mijnruimers is een grondige training noodzakelijk, want ieder stuk metaal moet met uiterste zorg benaderd worden - je weet immers nooit of het nog explosief is. Vooral het ruimen van clustermunitie is zeer gevaarlijk, omdat de explosieven niet - zoals landmijnen - onschadelijk gemaakt kunnen worden, en dus allemaal tot ontploffing moeten worden gebracht. Zelfs een toevallige aanraking met opgravingsmaterieel tijdens het ruimproces kan ernstige, soms zelfs fatale, consequenties hebben.¹⁴¹

Volgens de tellingen van Handicap International in mei 2007 zijn er wereldwijd al zeker 358 mijnruimers gedood of gewond geraakt tijdens hun activiteiten. Vooral in Irak en Koeweit hebben mijnruimingsactiviteiten veel slachtoffers geëist.¹⁴²

Na de oorlog tussen de Russen en de Afghaanse Mujaheddin en de daaropvolgende burgeroorlog tussen de Taliban en de Noordelijke Alliantie, werd Afghanistan één van de landen die het zwaarst zijn getroffen door landmijnen en clustermunitie. Naar schatting was zo'n 737 vierkante kilometer vervuild met explosieve oorlogsresten. Nadat een groot gedeelte van het land ontmijnd was, bombardeerden de Verenigde Staten in 2001 grote delen van Afghanistan opnieuw met clustermunitie. Volgens Human Rights Watch verliep door de bestaande mijnruimingsinfrastructuur de recente cluster-ruiming relatief snel. Toch liepen ook hier mijnruimers tegen problemen aan, zoals gebrek aan middelen, onvoldoende kennis van de bevolking, en weinig medewerking van de Verenigde Staten.¹⁴³

Naast levens kost het ruimen van oorlogsresten ook ontzettend veel geld. Het door UNMAS beheerde mijnruimingsfonds spendeerde sinds 1994 al 306 miljoen dollar, waarvan 51 miljoen dollar alleen in 2006. Daarnaast heeft het Ontwikkelingsprogramma van de Verenigde Naties (UNDP) zijn eigen budget voor mijnruimingsactiviteiten van ongeveer 70 miljoen dollar per jaar.¹⁴⁴

In aanvulling op de door de VN gecoördineerde mijnruimingsactiviteiten, werven veel maatschappelijke organisaties ook hun eigen fondsen. Ook is er sprake van bilaterale hulp aan getroffen landen. Volgens het Landmine Monitor Report 2006 werd door de internationale gemeenschap in 2005 zo'n 376 miljoen dollar uitgegeven aan mijnruimingsactiviteiten. Hieronder vallen onder meer het in kaart brengen en ruimen van de getroffen gebieden, maar ook educatieve projecten en slachtofferhulp. De grootste bedragen werden besteed in Afghanistan (\$ 66,8 miljoen), Soedan (\$ 48,4 miljoen), Angola (\$ 35,8 miljoen), Irak (\$ 27,8 miljoen) en Cambodja (\$ 23,9 miljoen).¹⁴⁵

Deze inspanningen leiden tot resultaten: in 2005 werd wereldwijd een gebied van 740 vierkante kilometer ontmijnd. Daarbij werden meer dan 470.000 landmijnen en meer dan 3,75 miljoen onontpofte explosieven onschadelijk gemaakt.¹⁴⁶

Het produceren van een landmijn kost ongeveer 1 dollar. Als de mijn eenmaal geplaatst is, kost het ongeveer 1000 dollar om hem weer te vinden en te ontmantelen.¹⁴⁷

Het zal echter nog veel tijd kosten om wereldwijd alle met explosieven vervuilde gebieden te ontmijnen. In de regio Laos-Cambodja-Vietnam is de hoeveelheid explosief materiaal bijvoorbeeld nog zo groot, dat bij het huidige tempo het ruimen nog zeker tientallen jaren in beslag zal nemen. Maar ook gebieden in Afrika en het Midden-Oosten, en zelfs in Zuid-Europa hebben waarschijnlijk niet de middelen om hun gronden binnen afzienbare tijd landmijn- en clustermunitie-vrij te maken.

Dit ondanks het feit dat naarmate oorlogsresten langer blijven liggen, de kans groter wordt dat ze burgerslachtoffers maken. Ook worden de onontpofte explosieve materialen na verloop van tijd steeds instabieler. En hoe langer ruiming duurt, hoe meer de getroffen gebieden in een armoedespiraal terechtkomen.¹⁴⁸

In Vietnam zijn verschillende mijnruimingsprogramma's actief. De People's Army of Vietnam (PAVN) en BOMICEN zijn de grootste partijen, maar publiceren geen cijfers over hun operaties. Andere organisaties, waaronder Mines Advisory Group (MAG), Solidarity Service International (SODI) en PeaceTrees Vietnam hebben gedurende 2005 ongeveer 4 vierkante kilometer geruimd. Met de huidige capaciteit zijn pas over 10 jaar de getroffen gebieden in Vietnam compleet in kaart gebracht en zal het nog zeker 100 jaar duren voordat deze ontdaan zijn van explosief oorlogsmateriaal.¹⁴⁹

Onderwijs in mijnrisico's

Naast mijnruiming is het belangrijk dat burgers in de getroffen gebieden voorlichting krijgen over de risico's van onontplofte explosieven. Verschillende maatschappelijke organisaties houden zich bezig met deze zogenaamde Mine Risk Education (MRE). In 2005 waren er op dit gebied projecten in 60 landen, volgens Landmine Monitor Report.¹⁵⁰

Binnen de Verenigde Naties is Unicef de leidende organisatie op het gebied van MRE, vertelt Paula Claycomb. "We ontplooiën op dit terrein activiteiten in 31 landen, samen met plaatselijke organisaties. In lokale gemeenschappen worden bijeenkomsten opgezet om volwassenen te laten vertellen wat zij weten over de onontplofte explosieven in hun woongebied, zodat die kennis bewust wordt doorgegeven aan de kinderen. En kinderen leren we dat ze niet zomaar onbekende voorwerpen moeten oppakken en hoe ze aanwijzingen kunnen herkennen dat ergens explosieve oorlogsresten liggen. Dode dieren op vreemde plaatsen bijvoorbeeld, of een vreemd gevormde hoop stenen kunnen duiden op explosies."

Het uiteindelijke doel van Unicef is om MRE in het normale onderwijsprogramma van scholen te integreren, zodat zoveel mogelijk kinderen deze lessen krijgen. "In verschillende landen, zoals Bosnië-Herzegovina en Azerbeidzjan, gebeurt dat al. Unicef kan zich dan terugtrekken en haar middelen in andere getroffen regio's inzetten."¹⁵¹

"Het is evident dat slachtoffers van mijn- en clusterbomexplosies medische zorg nodig hebben. Maar het is ook van groot belang dat na de eerste hulp zorg wordt gedragen voor fysieke en psychische rehabilitatie, en dat slachtoffers en hun familie bijgestaan worden in hun sociaal-economische ontwikkeling"

*Somphan Phangkhammy, minister van Arbeid en Welzijn in Laos*¹⁵²

Sociaal-economische wederopbouw

Gebieden die vervuild zijn met grote hoeveelheden explosieve oorlogsresten, raken vaak verstrikt in een vicieuze cirkel van angst, armoede en onbenutte ontwikkelingskansen. De negatieve sociaal-economische gevolgen raken ook de kinderen en daarmee de volgende generaties. Om dit proces te doorbreken is meer nodig dan mijnruiming en onderwijs in mijnrisico's. Gerichtte impulsen zijn nodig voor verbetering van de landbouw en voedselvoorziening, de gezondheidszorg, de infrastructuur en het onderwijs .

Mijnruiming is ook een eerste vereiste voor sociaal-economische ontwikkelingsprojecten. Zo werd in Laos door de ontwikkelingsorganisatie Care een project voor voedselveiligheid gestart in de provincie Khammouane. Het project kon pas van start gaan nadat de grond ontmiind was. Dit verhoogde de kosten van het project met 50% en vertraagde de planning aanzienlijk.¹⁵³

Ver van ons bed?

Landmijnen en clusterbommen lijken vanuit Nederlands perspectief ver van ons bed te liggen. Gelukkig komen onze kinderen ze nooit tegen, spelend in het bos, in een weiland of gewoon midden in een woonwijk. Het lijkt een probleem dat zich afspeelt in verre, onbekende landen, verwickeld in een langdurige oorlog of een bittere binnenlandse strijd. Wat hebben wij daarmee te maken?

Het antwoord is dat wij er veel mee te maken hebben. Nederland is op verschillende manieren betrokken bij de productie en het gebruik van clustermunitie en landmijnen. Het Nederlandse leger beschikt zelf over clusterwapens en heeft die wapens nog niet zolang geleden ook gebruikt, tegen de inwoners van een ander Europees land. Al heeft de Nederlandse regering het gebruik onlangs “tot nader order” opgeschort, het is zeker niet uitgesloten dat deze wapens later opnieuw ingezet worden.

Ook is Nederland als bondgenoot van de NAVO betrokken bij het gebruik van clustermunitie in andere conflicten en praat Nederland in verschillende internationale overleggen mee over een verdrag tegen clustermunitie. Nederland is ook betrokken bij projecten die tot doel hebben om in regio's die zwaar te lijden hebben onder landmijnen en clustermunitie, de explosieven te ruimen en te werken aan wederopbouw. Tegelijkertijd blijven Nederlandse financiële instellingen echter de productie van landmijnen en clustermunitie financieren.

Gebruik van clustermunitie door Nederland

De Koninklijke Luchtmacht beschikt al vele jaren over verschillende soorten clustermunitie. Tot het moment waarop de NAVO-operatie Allied Force in maart 1999 in voormalig Joegoslavië van start ging, werd deze clustermunitie echter niet buiten oefenterreinen gebruikt. Allied Force was er op gericht om de toenmalige Federale Republiek Joegoslavië (bestaande uit Servië en Montenegro) te dwingen om haar troepen terug te trekken uit de Servische provincie Kosovo.¹⁵⁴

In Kosovo wonen voornamelijk Albanezen, die streefden naar autonomie. Toen de strijd tussen de onafhankelijkheidsstrijders en het Joegoslavische leger escaleerde en er steeds meer berichten kwamen over gruweldaden van de kant van het leger, greep de NAVO in. Behalve Nederland waren onder meer de Verenigde Staten, het Verenigde Koninkrijk, Duitsland, België en Denemarken bij deze NAVO-operatie betrokken.

Luchtverdedigingssystemen, verbindingssystemen en aanvoerlijnen van het Joegoslavische leger, en later ook politie- en legereenheden, werden maandenlang gebombardeerd. Volgens de NAVO werden daarbij 1.080 clusterwapens ingezet, wat overeenkomt met meer dan 200.000 submunities.¹⁵⁵

Op 9 juni 1999 gingen de Joegoslavische autoriteiten akkoord met een staakt-het-vuren en een gefaseerde terugtrekking van alle eigen eenheden uit Kosovo. De NAVO-operatie werd kort daarna beëindigd.¹⁵⁶

Nederlandse clustermunitie op Kosovo en Servië

Volgens de Amerikaanse organisatie Human Rights Watch heeft Nederland tijdens “Allied Force” 165 CBU-87 clusterwapens (met daarin 33.330 BLU-97 submunities) ingezet in Servië.¹⁵⁷ Een recente analyse van de Britse organisatie Landmine Action kwam tot de conclusie dat de ingezette clusterwapens slecht presteerden en vrijwel geen strategische bijdrage leverden aan de uitkomst van het conflict. Ze leidden echter wel tot 227 burgerdoden en -gewonden in Kosovo alleen, vergden 30 miljoen dollar aan mijnruimingshulp na het conflict en vervuilen de provincie zeven jaar na het conflict nog steeds.¹⁵⁸

De helft van de slachtoffers die na het conflict zijn gevallen als gevolg van de nasleep van de operatie Allied Force zijn kinderen. Het waren vooral jonge jongens, die speelden met de aantrekkelijke felgele projectielen of op andere wijze met de munitie in aanraking kwamen. Door de extreem krachtige explosie van de BLU-97, kwam het in Kosovo regelmatig voor dat bij een ontploffing meerdere mensen geraakt werden. Zo zijn in sommige gezinnen soms wel 3 of 4 doden of gewonden te betreuren.¹⁵⁹

Het ernstigste incident met burgerslachtoffers vond plaats op 7 mei 1999 in Niš, de op twee na grootste stad van Servië. Bij een Amerikaanse luchtaanval op het vliegveld, zo'n drie kilometer buiten de stad, vielen de afgeworpen clusterbommen kilometers van het doelwit af. Tussen 11 en 12 uur 's ochtends kwamen honderden submunities terecht in het centrum van de stad, op de drukke markt en rondom het lokale ziekenhuis. Veertien burgers werden gedood en 27 raakten zwaar gewond.¹⁶⁰

“Er waren overal ontploffingen, auto’s werden geraakt. Ik bereikte de overkant van de straat en ben achter een auto gaan liggen. Een andere auto brandde. Ik was in shock, maar was me wel bewust van alles wat er om me heen gebeurde. Een paar meter van mij af viel een vrouw neer, in haar buik geraakt door rondvliegend metaal. Mijn collega’s kwamen uit het ziekenhuis rennen, zoekend naar de gewonden. Ik schreeuwde, riep hen, sloeg met beide handen op de auto voor me, maar ze zagen me niet.

Ik probeerde op te staan; ik had een broek aan en toen ik de pijpen probeerde op te trekken zag ik het voor het eerst. Ik herinner me nog goed dat ik dacht: dat is raar, alleen een bot, helemaal geen spierweefsel... Dat was mijn rechterbeen, mijn linker bewoog helemaal niet, Er zaten heel veel kleine metaalfragmenten in.”¹⁶¹

Gita Jovi, voormalig verpleegster in het ziekenhuis van Ni

Nadat in mei 1999 een Amerikaanse clusterbom van het type CBU-87 per ongeluk op klaarlichte dag op de Servische stad Ni² terechtkwam (zie kader) schortte Nederland het gebruik van dit clusterwapen tijdelijk op. Na een technisch onderzoek werd geconstateerd dat het ongeluk was veroorzaakt door een mankement aan het clusterwapen, maar desondanks werd niet besloten om dit type clustermunitie niet meer te gebruiken. Alleen de manier van aanvliegen werd veranderd om de eventuele gevolgen van een vergelijkbaar mankement te beperken.¹⁶²

Sindsdien is door het Nederlandse leger geen clustermunitie meer gebruikt, maar de mogelijkheid om deze wapens in te zetten bleef bestaan. Toch ging de groeiende internationale weerstand tegen het gebruik van clustermunitie niet geheel aan Nederland voorbij. Vanaf 2005 is Nederland bezig met het vernietigen van zijn voorraden oude en minder betrouwbare types clustermunitie. Daarbij gaat het om 156.700 stuks DPICM M483A1 granaten, enkele tienduizenden M-26 raketten en een onbekend aantal BL-755 clusterbommen. Het vernietigen van deze soorten clustermunitie zal in 2009 voltooid zijn.¹⁶³

Twee typen clustermunitie wil Nederland echter niet vernietigen: de vliegtuigbom CBU-87 (293 stuks) en de raket M-261 voor de Apachehelikopter (1.879 stuks). De M-261 is in 1997 aangeschaft, maar nog nooit ingezet.¹⁶⁴

Iedere CBU-87 bevat 202 BLU-97 submunities. De BLU-97 staat bekend als de “Yellow Killer”. Bij de - extreem krachtige - ontploffing valt hij uiteen in 300 stukjes metaal, die in een straal van tientallen meters rondom de explosie schade toebrengen. Een ingebouwde ring van zirconium maakt dat bij aanraking van het doel brand wordt veroorzaakt. Hierdoor kan één BLU-97 in z’n eentje een tank onschadelijk kan maken. Kinderen die in aanraking komen met een BLU-97 sterven bijna allemaal; ze worden door de ontploffing onthoofd, verliezen één of meerdere ledematen, of worden doorboord door metaalfragmenten. De BLU-97 heeft bij testen een faalpercentage van 4% tot 6%. Bij de aanvallen op Servië en Kosovo faalde echter gemiddeld 10% tot 15% van de submunitie.¹⁶⁵

De CBU-87 is wel ingezet, in Servië en Kosovo. Door Human Rights Watch wordt de CBU-87 als een van de meest schadelijke clusterwapens beschouwd, omdat het talloze burgerslachtoffers heeft gemaakt in Afghanistan, de Golfregio en de Balkanlanden.¹⁶⁶

Tot nader order...

In het voorjaar van 2007 zwol de kritiek op het Nederlandse beleid aan. De SP kwam met een initiatiefwetsvoorstel waarmee alle gebruik en opslag van clustermunitie verboden zou worden. Door alle partijen werden kritische vragen gesteld en er vond een hoorzitting over het onderwerp plaats in de Tweede Kamer. Op diezelfde dag, 26 juni 2007, liet de regering aan de Tweede Kamer weten: “De regering deelt de visie van het Nederlandse Rode Kruis (NRK) dat clustermunitie grote effecten kan hebben op de burgerbevolking en groot humanitair leed kan veroorzaken. Datzelfde geldt voor de zorg van het NRK dat clustermunitie het risico met zich meebrengt dat de submunitie niet ontploft en dus ook op langere termijn voor gevaar kan zorgen.”

Aan deze visie verbinden de ministers Van Middelkoop (Defensie) en Verhagen (Buitenlandse Zaken) echter geen heldere consequenties. Enerzijds blijft de Nederlandse regering van mening “dat het bezit van clustermunitie legitiem is en dat inzet van deze munitie in bepaalde situaties, na zorgvuldige afweging is aangewezen.” Anderzijds heeft de regering “met onmiddellijke ingang besloten tot nader order geen clustermunitie door de

Koninklijke Luchtmacht te laten gebruiken.” Dit besluit is genomen “omwille van de zuiverheid van het huidige internationale debat en vanuit de wens niet op de uitkomst van dat debat vooruit te willen lopen.”

Maar de zinsnede “tot nader order” moet wel letterlijk genomen worden, want de twee ministers voegen direct een voorbehoud toe: “Mochten zich situaties aandienen waarin toch een keuze voor inzet van clustermunitionie moet worden gemaakt, dan zal de regering daarover de Kamer tijdig inlichten.”¹⁶⁷

De Nederlandse Clustermunitionie Coalitie, bestaande uit IKV Pax Christi, Amnesty International, Oxfam Novib, Unicef Nederland en Stichting Vluchteling, reageert dan ook niet erg enthousiast op dit besluit. Een moratorium kan het niet genoemd worden, vindt de coalitie, omdat de deur op een kier blijft. “Door voor deze benadering te kiezen wekt de regering de indruk af te zien van het gebruik, terwijl het verschil met het bestaande beleid minimaal is. Ook wordt er niet gesproken over een moratorium op opslag, handel en doorvoer, maar alleen over een bepaald soort opslag ervan,” zegt Miriam Struyk van IKV Pax Christi.

Ook vraagt Struyk zich af wat “tijdig informeren” betekent. “Vooraf toestemming vragen aan de Kamer werkt in de praktijk niet zo. Tijdig informeren zegt feitelijk niets. Bovendien is het inlichten en is het geen toestemming vragen of iets dergelijks.” Volgens de coalitie is een algeheel verbod op clustermunitionie nog steeds noodzakelijk.¹⁶⁸

Thomas Nash, coördinator van de internationale Cluster Munition Coalition, voegt daaraan toe: “De types clusterbommen die Nederland in voorraad blijft houden, zijn zeer gevaarlijk voor burgers en moeten daarom zo spoedig mogelijk vernietigd worden.”¹⁶⁹

De diplomatieke weg

Ook langs diplomatieke weg is Nederland betrokken bij de humanitaire en sociaal-economische problemen die landmijnen en clustermunitionie in tal van landen veroorzaken. Nederland heeft de belangrijke verdragen op het gebied van landmijnen en clustermunitionie ondertekend en geratificeerd: het CCW-verdrag zelf, de vijf protocollen bij het CCW-verdrag (inclusief Protocol II over landmijnen en Protocol V over Explosive Remnants of War) en het Ottawa-verdrag over landmijnen. Nederland was ook vertegenwoordigd bij de eerste twee bijeenkomsten in het kader van het Oslo-proces, die bedoeld zijn om te komen tot een internationaal verbod op clustermunitionie, in Oslo (februari 2007) en Lima (mei 2007).

De internationale Cluster Munition Coalition (CMC) heeft echter kritiek op de Nederlandse opstelling in het Oslo-proces, omdat Nederland clustermunitionie met een zelfvernietigingsmechanisme wil uitsluiten van een internationaal verdrag. Volgens de CMC leidde de inzet van de clustermunitionie M-85 (voorzien van een zelfvernietigingsmechanisme) in Libanon in juli en augustus 2006 tot veel doden en gewonden onder de burgerbevolking omdat de munitionie zich over een zeer groot gebied verspreidt. Bovendien vielen er ook burgerslachtoffers na het conflict omdat het zelfvernietigingsmechanisme in een aantal gevallen weigerde.¹⁷⁰

Maar in juni 2007 deden de ministers Van Middelkoop en Verhagen de volgende belofte aan de Tweede Kamer: “Nederland zal actief deelnemen aan het Oslo-proces en zich tevens blijven inzetten in de CCW, om het aantal deelnemende landen zo groot mogelijk te maken. Belangrijke aandachtspunten daarbij zijn de synergie en de wederzijdse versterking tussen deze parallelle processen.”¹⁷¹

Miriam Struyk van IKV Pax Christi vindt dit onvoldoende en bepleit een sterkere eigen mening van Nederland: “Het kan niet zo zijn dat Nederland pas als een grote groep landen zich uitspreekt tegen clustermunitionie, aan eigen wetgeving denkt. Het moet juist zelf bepalen wat het wel of niet wil en daar duidelijk over zijn.”¹⁷²

Betrokkenheid van Nederlandse bedrijven

Voor zover bekend worden in Nederland geen (onderdelen voor) landmijnen of clustermunitionie geproduceerd.¹⁷³

Het valt echter niet uit te sluiten dat handelaars en producenten de Rotterdamse haven of luchthaven Schiphol gebruiken voor de doorvoer van clustermunitionie en landmijnen. Specifiek toezicht hierop ontbreekt.

Daarnaast bleek uit twee uitzendingen van het Vara-programma Zembla in maart en juni 2007, en uit een onderzoek van Oxfam Novib dat in de tweede uitzending werd gepresenteerd, dat veel Nederlandse financiële instellingen wel betrokken zijn bij de financiering van producenten van landmijnen en clustermunitionie.

In de eerste Zembla-uitzending kwam aan het licht dat in ieder geval de Nederlandse pensioenfondsen ABP, PGGM, Spoorwegpensioenfonds, Nedlloyd Pensioenfonds, Shell Pensioenfonds en DSM Pensioenfonds aandelen bezaten van verschillende Amerikaanse bedrijven die bij de productie van clustermunitionie en landmijnen betrokken zijn, zoals Lockheed Martin, Alliant Techsystems, General Dynamics, L-3 Communications, Northrop Grumman, Raytheon en Textron. Bij elkaar hadden deze pensioenfondsen voor meer dan 300 miljoen

dollar in de aandelen van deze bedrijven belegd. Hoogstwaarschijnlijk is dit slechts het topje van een ijsberg: het gaat hier alleen om de Amerikaanse beleggingen van deze pensioenfondsen; informatie over de beleggingen van andere pensioenfondsen - Nederland telt er meer dan 600 - kon niet gevonden worden.¹⁷⁴

De Zembla-uitzending lokte felle reacties en veel maatschappelijk debat uit. Dit leidde er onder meer toe dat de twee grootste Nederlandse pensioenfondsen, ABP en PGGM, besloten niet langer te zullen beleggen in bedrijven die betrokken zijn bij de productie van landmijnen en clustermunitie.¹⁷⁵ Hoeveel andere pensioenfondsen deze stappen hebben gevolgd, is onduidelijk. Het lijkt erop dat veel van hen de aanbevelingen zullen afwachten van de commissie Verantwoord Beleggen die de Vereniging van Bedrijfstakpensioenfondsen (VB) en de Stichting voor Ondernemingspensioenfondsen (OPF) in juni instelden. De aanbevelingen worden half november 2007 verwacht.¹⁷⁶

In een tweede Zembla-uitzending in juni 2007 werd, mede op basis van een onderzoek van Oxfam Novib, duidelijk dat ook de grote Nederlandse banken betrokken zijn bij de financiering van producenten van landmijnen en clustermunitie. ABN Amro Bank, Fortis Groep, ING Groep en Rabobank beheren elk aandelen van verschillende producenten van deze wapens, zoals Lockheed Martin, Rheinmetall, ATK, General Dynamics, L-3 Communications, Northrop Grumman, Raytheon en Textron. De banken kunnen deze aandelen beheren voor eigen rekening, of namens beleggers.

Daarnaast bleek uit de uitzending dat ABN Amro Bank, ING Bank en Fortis Bank ook leningen hebben verstrekt aan 1 of meer producenten van clustermunitie, zoals Thalens, ATK, Rheinmetall en Saab Bofors.¹⁷⁷

Nederlandse steun voor mijnruiming

Nederland heeft de afgelopen jaren telkens ongeveer 12 tot 15 miljoen euro besteed aan mijnruiming. In juni van dit jaar kondigden de ministers Van Middelkoop en Verhagen aan dat deze financiële bijdragen in de komende jaren op een vergelijkbaar peil zullen blijven.¹⁷⁸

Een belangrijk deel van de Nederlandse uitgaven op dit gebied gaat naar de United Nations Mine Action Service (UNMAS). Van begin 2004 tot eind 2006 droeg Nederland 14,9 miljoen dollar af aan UNMAS, ruim tien procent van diens totale budget. Nederland hoort daarmee tot de vijf grootste donoren, na de Europese Commissie, Canada, het Verenigd Koninkrijk en Japan.¹⁷⁹

Daar behoort ook een bijdrage 4,15 miljoen euro bij die Nederland in het najaar van 2006 gaf aan UNMAS, bedoeld voor de verwijdering van clustermunitie in Zuid-Libanon.¹⁸⁰

Mijnruiming in Kosovo

Door de NAVO-bombardementen op Servië en Kosovo in het voorjaar van 1999, waarbij ook Nederland BLU-97 clustermunitie inzette, zijn later ook verschillende mijnruimers ernstig gewond geraakt. Zoals Branislav Kapetanovi?, die tijdens en na de aanvallen als mijnruimer werkte in bijna alle getroffen gebieden in het land. Op 9 november 2000 was Branislav op het Dubinje vliegveld van Sjenica, waar zes nieuwe submunitieën waren gevonden. Terwijl hij de eerste submunitie nog maar nauwelijks aanraakte, ontplofte deze met een ongelooflijke kracht.

Branislav had een hartstilstand toen hij aankwam bij het ziekenhuis. Zijn beide armen en benen moesten worden geamputeerd en hij heeft al meer dan twintig operaties ondergaan. Zijn ogen waren zo aangetast door de explosie dat hij vijf maanden blind is geweest. Hij heeft vier jaar in revalidatiecentra doorgebracht. Nog steeds is een van zijn ogen sterk beschadigd en hij hoort niets meer met zijn linker oor.

Vandaag de dag woont Branislav Kapetanovi? in Belgrado, waar hij voor zichzelf moet zorgen. Hij heeft de status van een burgerslachtoffer, omdat het ongeluk na de oorlog plaatsvond. Omdat hij geen oorlogsveteraan is, krijgt hij van het leger geen veteranenuitkering. Branislavs grootste wens is dat clustermunitie voor altijd verboden wordt.¹⁸¹

Daarnaast doneert Nederland ook geld aan maatschappelijke organisaties die zich met mijnruiming bezighouden, zoals het Amerikaanse Halo Trust. Deze organisatie is onder meer werkzaam in Kosovo, waar door de clusterbomaanvallen van Nederland en zijn NAVO-partners in het voorjaar van 1999, ook jaren later nog burgerslachtoffers vallen. Nederland heeft nooit schadevergoedingen uitgekeerd aan de getroffen personen, maar draagt wel bij aan het ruimingsprogramma van Halo Trust in Kosovo. Tussen 1999 en 2006 is daar een bedrag

van 3,6 miljoen euro mee gemoeid geweest. Deze bijdrage heeft geresulteerd in de verwijdering van 4.256 landmijnen en 32.917 stuks submunitie en andere explosieve oorlogsresten.¹⁸²

Het mijnruimingswerk in Kosovo en Servië werd tot voor kort ernstig bemoeilijkt omdat de NAVO weigerde specifieke informatie aan te leveren over waar bombardementen zijn uitgevoerd en welke munitie is ingezet. Na jarenlange internationale druk ging de NAVO echter eind september 2007 overstag. Meer dan acht jaar na de bombardementen werd de gevraagde informatie aan Servië overgedragen. Volgens de NAVO werden in het voorjaar van 1999 op 218 locaties in Servië - waarvan 155 in de provincie Kosovo - bij elkaar 1.080 clusterwapens ingezet.¹⁸³

Dat betekent dat meer dan 200.000 submunities over het land zijn verspreid. Welk deel daarvan niet is ontploft en hoeveel onontpofte explosieven er nog liggen, is onbekend.

De visie van Unicef

Unicef is van mening dat de aanwezigheid van landmijnen en clustermunities tegen bijna ieder artikel van de Verdrag voor de Rechten van het Kind (1989) in gaat - of het nu het recht op leven is, het recht op een veilige speelomgeving, het recht op voldoende scholing of het recht op gezondheidszorg. Eén van Unicef's prioriteiten is dan ook het werken aan een wereld die vrij is van landmijnen en andere explosieve oorlogsresten. Een wereld waarin kinderen niet meer bang hoeven te zijn en vrij kunnen spelen en leren. Een wereld waarin mensen kunnen leven in een veilige omgeving, die bijdraagt aan ontwikkeling. Een wereld waarin de slachtoffers van explosieve oorlogsresten volwaardig kunnen integreren in de samenleving.¹⁸⁴

Sinds de oorlog in Kosovo in 1999, waarin clustermunities breed ingezet werd, vragen Unicef en UNDP binnen de Verenigde Naties aandacht voor regulering van het gebruik van clustermunities. Binnen het CCW heeft Unicef gepleit voor de ontwikkeling en implementatie van regelgeving die het gebruik verbiedt van clustermunities tegen militaire doelen in de buurt van plaatsen waar veel burgers zijn. Daarnaast vraagt Unicef strijdende partijen om geheel af te zien van het gebruik van clustermunities tot internationale regelgeving tot stand is gebracht.¹⁸⁵

Unicef heeft zichzelf de komende vier jaar tot doel gesteld om:

- de capaciteit te versterken van Unicef, de Verenigde Naties en nationale overheden om de humanitaire risico's verbonden met landmijnen en clustermunities te verminderen;
- Mine Action meer geïntegreerd aan te pakken, samen met bredere humanitaire-, mensenrechten- en ontwikkelingsactiviteiten;
- mee te werken aan de verdere ontwikkeling van overeenkomsten en politieke en wettelijke instrumenten met betrekking tot landmijnen, explosieve oorlogsresten en wapens die geen onderscheid maken tussen militairen en burgers;
- de rechten van landmijn- en clustermunities-overlevenden en hun kinderen te beschermen.

Aanbevelingen

Vanuit deze achtergrond en doelstellingen vraagt Unicef de Nederlandse overheid om actie te ondernemen op de volgende terreinen:

• **Positiebepaling**

Hoewel de Nederlandse regering van mening is dat clustermunities groot humanitair leed kan veroorzaken en gevaar oplevert voor burgers op de langere termijn, vindt het kabinet tegelijkertijd dat het bezit van clustermunities legitiem is en dat de inzet van deze munities in bepaalde situaties toegestaan of zelfs noodzakelijk is.

Unicef vraagt de Nederlandse regering om dit standpunt te herzien. Vele studies hebben inmiddels aangetoond dat de inzet van clustermunities en landmijnen zorgt voor grote humanitaire schade en de sociaal-economische ontwikkeling van de getroffen gebieden generaties lang belemmert. Met de inzet van clustermunities en landmijnen zou Nederland het Verdrag voor de Rechten van het Kind en verschillende verdragen op het gebied van het Internationaal Humanitair Recht schenden, terwijl Nederland deze verdragen heeft geratificeerd.

Unicef vraagt daarom de Nederlandse regering om een duidelijke keuze tegen het gebruik van landmijnen en clustermunities te maken en dit standpunt consequent en krachtig uit te dragen en toe te passen op alle relevante beleidsterreinen.

• **Ontmanteling van Nederlandse clustermunities**

In de afgelopen jaren heeft Nederland al een gedeelte van zijn clusterwapenarsenaal vernietigd. Desalniettemin blijven de Nederlandse strijdkrachten nog steeds beschikken over twee soorten clusterbommen (te weten de CBU-87 en de M-261) die bij gebruik zeer waarschijnlijk veel schade toebrengen aan burgers, en specifiek aan kinderen.

Unicef vraagt om vernietiging van alle Nederlandse clustermunitiesvoorraden en om een Nederlands verbod op aankoop, opslag en gebruik van clustermunities en landmijnen.

- **Handel aan banden**

Nederlandse bedrijven produceren momenteel, voor zover bekend, geen (onderdelen voor) landmijnen of clustermunitie. Het valt echter niet uit te sluiten dat handelaars en producenten de Rotterdamse haven of luchthaven Schiphol gebruiken voor de doorvoer van clustermunitie en landmijnen.

Unicef pleit voor een Nederlands verbod op de productie en doorvoer van, en de handel in, clustermunitie en landmijnen.

- **Verantwoord investeren**

Nederlandse financiële instellingen (zoals banken, verzekeraars en pensioenfondsen) beleggen op grote schaal in de aandelen van bedrijven die landmijnen en clustermunitie produceren. Nederlandse banken geven bovendien leningen aan sommige van deze producenten. In België zijn alle vormen van financiering van producenten van clustermunitie en landmijnen sinds april 2007 verboden.

Unicef pleit, in navolging van België, voor een Nederlands verbod op alle vormen van financiering van producenten van clustermunitie en landmijnen.

- **Diplomatieke voortrekkersrol**

Tot nu toe heeft de Nederlandse overheid zich niet erg proactief ingezet tijdens de internationale discussies over een mogelijk verdrag tegen clustermunitie. De Nederlandse delegatie heeft zelfs gepleit om bepaalde clusterwapens (met zelfvernietigingmechanisme) uit te zonderen van zo'n verdrag.

Unicef vraagt de Nederlandse overheid om een voortrekkersrol te spelen in de internationale discussies over een verdrag dat productie, gebruik en opslag van, en handel in clustermunitie moet verbieden.

- **Druk op internationale partners**

Nog niet alle landen in de wereld hebben het Ottawa-verdrag tegen landmijnen ondertekend en geratificeerd. Tot de landen die dit tot nu toe weigerden, behoren NAVO-bondgenoot de Verenigde Staten en verschillende landen waarmee Nederland politieke en/of economische banden onderhoudt, zoals Rusland, China en Singapore.

Unicef vraagt de Nederlandse overheid om samen met andere ondertekenaars van het Ottawa-verdrag zoveel mogelijk diplomatieke, economische en politieke druk uit te oefenen op bondgenoten en andere landen die het Ottawa-verdrag nog niet hebben ondertekend om dat alsnog te doen.

- **Steun voor mijnruiming**

Nederland is relatief een relatief grote donateur voor mijnruimingsactiviteiten. Maar anderzijds bemoeilijkt Nederland en zijn NAVO-partners de mijnruimingsactiviteiten in Kosovo en Servië tot voor kort, doordat geen specifieke informatie werd verstrekt over waar bombardementen zijn uitgevoerd en welke munitie is ingezet.

Unicef vraagt de Nederlandse overheid om haar financiële bijdrage aan mijnruimingsactiviteiten - inclusief onderwijs en voorlichting over de gevaren van mijnen en andere explosieven - in stand te houden en zo mogelijk te vergroten.

Daarnaast vraagt Unicef de Nederlandse overheid om verantwoordelijkheid te nemen voor de bombardementen die in NAVO-verband zijn uitgevoerd op Kosovo en Servië in 1999. Nu de NAVO kort geleden informatie heeft verschaft over de exacte locaties waar clusterwapens zijn gebruikt, moeten Nederland en zijn NAVO-partners ook de kosten voor mijnruiming in Kosovo en Servië voor hun rekening nemen.

- **Steun voor wederopbouw**

In grote gebieden die met landmijnen en clustermunitie vervuild zijn, wordt de toekomst van kinderen bedreigd en raken de negatieve sociaal-economische gevolgen van deze oorlogsresten ook de volgende generaties. De vicieuze cirkel van angst, armoede en onbenutte ontwikkelingskansen wordt almaar sterker, tenzij voldoende actie wordt ondernomen om deze cirkel voor eens en voor altijd te doorbreken.

Unicef vraagt Nederland om de getroffen gebieden niet alleen op het gebied van mijnruiming en voorlichting over de risico's bij te staan, maar hen ook gerichte steun te geven voor wederopbouw en ontwikkeling van hun landbouw en voedselvoorziening, gezondheidszorg, infrastructuur en onderwijs. Binnen het Nederlandse budget voor ontwikkelingssamenwerking zouden hiervoor specifieke middelen beschikbaar moeten worden gesteld.

Annex 1 Literatuurverwijzingen

- 1 Yellow Killers –The Impact of Cluster Munitions in Serbia and Montenegro, Norwegian People's Aid, Oslo, Januari 2007.
- 2 Landmine Monitor Report 2006, International Campaign to Ban Landmines, Mines Action Canada, Juli 2006.
- 3 Landmine Monitor Report 2006, International Campaign to Ban Landmines, Mines Action Canada, Juli 2006.
- 4 Landmines a hidden horror in Colombia, The Age, Sydney, 15 November 2006.
- 5 Cluster weapons: necessity or convenience?, R. Weidacher, S. Wezeman and M. Hollestelle, Pax Christi Nederland, Utrecht, 11 Oktober 2005; HRW, A Global Overview of Explosive Submunitions, Memorandum to CCW Delegates, Pax Christi Nederland, Mei 2002.
- 6 Circle of Impact: The Fatal Footprint of Cluster Munitions on People and Communities, Handicap International, Brussel, Mei 2007.
- 7 Cluster munitions and their submunitions – a personal view, K. Bryant, UNIDIR Disarmament Forum, Genève, 19 oktober 2006.
- 8 The humanitarian effect of cluster munitions: why should we worry?, J. Borrie and R. Cave, UNIDIR Disarmament Forum, Genève, 26 Oktober 2006; Human Rights Watch, 2002, Fatally Flawed: Cluster Bombs and Their Use by the United States in Afghanistan, Human Rights Watch, New York, December 2002; Explosive Remnants of War: Unexploded Ordnance and Post-conflict Communities, Landmine Action, Londen, Maart 2002.
- 9 Cluster munitions and their submunitions – a personal view, K. Bryant, UNIDIR Disarmament Forum, Genève, 19 Oktober 2006.
- 10 Circle of Impact: The Fatal Footprint of Cluster Munitions on People and Communities, Handicap International, Brussel, Mei 2007.
- 11 Landmine Monitor Report 2006, International Campaign to Ban Landmines, Ottawa, November 2006.
- 12 Fatal Footprint: The Global Human Impact of Cluster Munitions, Handicap International, Brussel, November 2006.
- 13 Landmine Monitor Report 2006, International Campaign to Ban Landmines, Ottawa, November 2006.
- 14 Landmine Monitor Report 2006, International Campaign to Ban Landmines, Ottawa, November 2006.
- 15 Circle of Impact: The Fatal Footprint of Cluster Munitions on People and Communities, Handicap International, Brussel, Mei 2007; Website International Campaign to Ban Landmines (www.icbl.org), Bezocht in Augustus 2007.
- 16 Landmine Monitor Report 2006, International Campaign to Ban Landmines, Ottawa, November 2006; Circle of Impact: the Fatal Footprint of Cluster Munitions on People and Communities, Handicap International, Brussel, Mei 2007; Website Landmines in Nepal (www.landminesnepal.org), Bezocht in Augustus 2007.
- 17 Circle of Impact: The Fatal Footprint of Cluster Munitions on People and Communities, Handicap International, Brussel, Mei 2007.
- 18 Where cluster munitions have been used, Bryant, Kevin, 'Cluster Munitions,' presentation to "The Humanitarian Problem of Cluster Munitions and Explosive Remnants of War, Handicap International, Salle Monnerville, Palais du Luxembourg, Parijs, 6 Oktober 2005; Out of Balance: The UK Government's efforts to understand cluster munitions and international humanitarian law, Landmine Action, Londen, 2005; Circle of Impact: The Fatal Footprint of Cluster Munitions on People and Communities, Handicap International, Brussel, Mei 2007.
- 19 Civilian Casualties During Cluster Munition Strikes – Data from Human Right Watch Reports, Human Rights Watch, New York, 17 Maart 2005.
- 20 Cluster Munitions, a Foreseeable Hazard in Iraq, Human Rights Watch Briefing Paper, New York, Maart 2003.
- 21 Off Target: The Conduct of the War and Civilian Casualties in Iraq, New York, Human Right Watch, 24 november 2003.
- 22 Cluster munitions and their submunitions – a personal view, K. Bryant, UNIDIR Disarmament Forum, Genève, 19 Oktober 2006.
- 23 Civilian Casualties During Cluster Munition Strikes – Data from Human Right Watch Reports, Human Rights Watch, New York, 17 Maart 2005.
- 24 Foreseeable harm –The use and impact of cluster munitions in Lebanon: 2006, Landmine Action, Londen, Oktober 2006.
- 25 Circle of Impact: The Fatal Footprint of Cluster Munitions on People and Communities, Handicap International, Brussel, Mei 2007.
- 26 Explosive Remnants of War in Sri Lanka, Landmine Action, London, 16 Juli 2003.
- 27 Interview met Paula Claycomb, Unicef, New York, 31 augustus 2007.
- 28 Circle of Impact: The Fatal Footprint of Cluster Munitions on People and Communities, Handicap International, Brussel, Mei 2007; Website International Campaign to Ban Landmines (www.icbl.org), Bezocht in Augustus 2007.
- 29 Circle of Impact: The Fatal Footprint of Cluster Munitions on People and Communities, Handicap International, Brussel, Mei 2007.
- 30 'A Call for a Freeze on the use of Cluster Munitions,' Statement by the Inter Agency Standing Committee (IASC) to

- the Meeting of State parties to the Convention on Prohibitions or Restrictions on the use of Certain Conventional Weapons which may be deemed to be excessively injurious or to have indiscriminate effects,' delivered by Ross Mountain, Assistant Emergency Relief Coordinator and Director, OCHA, Genève, 27 november 2003.
- 31 United Nations Children's Fund, 'Unicef Background Paper on Cluster Munitions,' Unicef EMOPS, New York, 9 September 2006.
- 32 Landmine Monitor Report 2006, International Campaign to Ban Landmines, Ottawa, November 2006; Circle of Impact: The Fatal Footprint of Cluster Munitions on People and Communities, Handicap International, Brussel, Mei 2007.
- 33 Life after the bomb, A psychosocial study of child survivors of UXO accidents in Lao PDR, Handicap International, Vientiane, 26 November 2004.; Cluster Munitions in Albania and Lao PDR –The Humanitarian and Socio-Economic Impact, Rosy Cave, Anthea Lawson and Andrew Sheriff, UNIDIR, Genève, 2006; Life after the bomb, A psychosocial study of child survivors of UXO accidents in Lao PDR, Handicap International, Vientiane, 26 November 2004 (figures based on a re-analysis of NSES data from 1990-1996 and analysis of the database maintained by UXO Lao between 1997 and 2003).
- 34 Explosive Remnants of War in Sri Lanka, Landmine Action, Londen, 16 Juli 2003.
- 35 Interview met Paula Claycomb, Unicef, New York, 31 augustus 2007.
- 36 Life after the bomb, A psychosocial study of child survivors of UXO accidents in Lao PDR, Handicap International, Vientiane, 26 November 2004.
- 37 The humanitarian effect of cluster munitions: why should we worry?, J. Borrie and R. Cave, UNIDIR Disarmament Forum, Genève, 26 Oktober 2006.
- 38 Life after the bomb, A psychosocial study of child survivors of UXO accidents in Lao PDR, Handicap International, Vientiane, 26 November 2004.
- 39 Life after the bomb, A psychosocial study of child survivors of UXO accidents in Lao PDR, Handicap International, Vientiane, 26 November 2004.
- 40 Life after the bomb, A psychosocial study of child survivors of UXO accidents in Lao PDR, Handicap International, Vientiane, 26 November 2004.
- 41 Explosive Remnants of War in Sri Lanka, Landmine Action, Londen, 16 Juli 2003.
- 42 The humanitarian effect of cluster munitions: why should we worry?, J. Borrie and R. Cave, UNIDIR Disarmament Forum, Genève, 26 Oktober 2006.
- 43 Interview met Paula Claycomb, Unicef, New York, 31 augustus 2007.
- 44 The humanitarian effect of cluster munitions: why should we worry?, J. Borrie and R. Cave, UNIDIR Disarmament Forum, Genève, 26 Oktober 2006; Life after the bomb, A psychosocial study of child survivors of UXO accidents in Lao PDR, Handicap International, Vientiane, 26 November 2004.
- 45 Explosive Remnants of War in Sri Lanka, Landmine Action, Londen, 16 Juli 2003.
- 46 Life after the bomb, A psychosocial study of child survivors of UXO accidents in Lao PDR, Handicap International, Vientiane, 26 November 2004.
- 47 Explosive Remnants of War in Sri Lanka, Landmine Action, Londen, 16 Juli 2003.
- 48 Life after the bomb, A psychosocial study of child survivors of UXO accidents in Lao PDR, Handicap International, Vientiane, 26 November 2004.
- 49 Interview met Paula Claycomb, Unicef, New York, 31 augustus 2007.
- 50 Foreseeable harm –The use and impact of cluster munitions in Lebanon: 2006, Landmine Action, Londen, Oktober 2006.
- 51 Life after the bomb, A psychosocial study of child survivors of UXO accidents in Lao PDR, Handicap International, Vientiane, 26 November 2004.
- 52 Interview met Stan Brabant, Handicap International, Brussel, 29 augustus 2007.
- 53 Life after the bomb, A psychosocial study of child survivors of UXO accidents in Lao PDR, Handicap International, Vientiane, 26 November 2004.
- 54 Life after the bomb, A psychosocial study of child survivors of UXO accidents in Lao PDR, Handicap International, Vientiane, 26 November 2004.
- 55 Website International Committee of the Red Cross (www.icrc.org), Bezocht in Augustus 2007.
- 56 Explosive Remnants of War in Sri Lanka, Landmine Action, Londen, 16 Juli 2003; Life after the bomb, A psychosocial study of child survivors of UXO accidents in Lao PDR, Handicap International, Vientiane, 26 November 2004.
- 57 Fatal Footprint: The Global Human Impact of Cluster Munitions, Handicap International, Brussel, November 2006.
- 58 The humanitarian effect of cluster munitions: why should we worry?, J. Borrie and R. Cave, UNIDIR Disarmament Forum, Genève, 26 Oktober 2006.
- 59 The Socio-Economic Impact of Mine Action in Afghanistan: A Cost-Benefit Analysis, William A. Byrd en Bjorn

- Gildestad, World Bank / Nordic Consulting Group, 10 December 2001.
- 60 The humanitarian effect of cluster munitions: why should we worry?, J. Borrie and R. Cave, UNIDIR Disarmament Forum, Genève, 26 Oktober 2006; Life after the bomb, A psychosocial study of child survivors of UXO accidents in Lao PDR, Handicap International, Vientiane, 26 November 2004.
- 61 Interview met Paula Claycomb, Unicef, New York, 31 augustus 2007.
- 62 Foreseeable harm –The use and impact of cluster munitions in Lebanon: 2006, Landmine Action, Londen, Oktober 2006.
- 63 Landmine Monitor Report 2006, International Campaign to Ban Landmines, November 2006.
- 64 Foreseeable harm –The use and impact of cluster munitions in Lebanon: 2006, Landmine Action, Londen, Oktober 2006.
- 65 Circle of Impact: The Fatal Footprint of Cluster Munitions on People and Communities, Handicap International, Brussel, Mei 2007; Landmine Monitor Report 2006, International Campaign to Ban Landmines, Mines Action Canada, Juli 2006.
- 66 Circle of Impact: The Fatal Footprint of Cluster Munitions on People and Communities, Handicap International, Brussel, Mei 2007.
- 67 The humanitarian effect of cluster munitions: why should we worry?, J. Borrie and R. Cave, UNIDIR Disarmament Forum, Genève, 26 Oktober 2006.
- 68 Explosive Remnants of War in Sri Lanka, Landmine Action, London, 16 Juli 2003.
- 69 Circle of Impact: The Fatal Footprint of Cluster Munitions on People and Communities, Handicap International, Brussel, Mei 2007.
- 70 Fatal Footprint: The Global Human Impact of Cluster Munitions, Handicap International, Brussel, November 2006.
- 71 Landmine Monitor Report 2006, International Campaign to Ban Landmines, November 2006.
- 72 Explosive Remnants of War in Sri Lanka, Landmine Action, London, 16 Juli 2003.
- 73 The Socio-Economic Impact of Mine Action in Afghanistan: A Cost-Benefit Analysis, William A. Byrd en Bjorn Gildestad, World Bank / Nordic Consulting Group, 10 December 2001.
- 74 Life after the bomb, A psychosocial study of child survivors of UXO accidents in Lao PDR, Handicap International, Vientiane, 26 November 2004.
- 75 The humanitarian effect of cluster munitions: why should we worry?, J. Borrie and R. Cave, UNIDIR Disarmament Forum, Genève, 26 Oktober 2006.
- 76 Landmine Monitor Report 2006, International Campaign to Ban Landmines, Mines Action Canada, Juli 2006.
- 77 Life after the bomb, A psychosocial study of child survivors of UXO accidents in Lao PDR, Handicap International, Vientiane, 26 November 2004.
- 78 Explosive Remnants of War in Sri Lanka, Landmine Action, Londen, 16 Juli 2003.
- 79 Fatal Footprint: The Global Human Impact of Cluster Munitions, Handicap International, Brussel, November 2006.
- 80 Life after the bomb, A psychosocial study of child survivors of UXO accidents in Lao PDR, Handicap International, Vientiane, 26 November 2004.
- 81 Explosive Remnants of War in Sri Lanka, Landmine Action, London, 16 Juli 2003.
- 82 Life after the bomb, A psychosocial study of child survivors of UXO accidents in Lao PDR, Handicap International, Vientiane, 26 November 2004.
- 83 Circle of Impact: The Fatal Footprint of Cluster Munitions on People and Communities, Handicap International, Brussel, Mei 2007.
- 84 Life after the bomb, A psychosocial study of child survivors of UXO accidents in Lao PDR, Handicap International, Vientiane, 26 November 2004.
- 85 Explosive Remnants of War in Sri Lanka, Landmine Action, London, 16 Juli 2003.
- 86 Circle of Impact: The Fatal Footprint of Cluster Munitions on People and Communities, Handicap International, Brussel, Mei 2007; Life after the bomb, A psychosocial study of child survivors of UXO accidents in Lao PDR, Handicap International, Vientiane, 26 November 2004; Explosive Remnants of War in Sri Lanka, Landmine Action, London, 16 Juli 2003.
- 87 Socio-Economic Approaches to Mine Action – An Operational Handbook, Genève International Centre for Humanitarian Demining and United Nations Development Programme, Genève, Mei 2002.
- 88 Circle of Impact: The Fatal Footprint of Cluster Munitions on People and Communities, Handicap International, Brussel, Mei 2007; Cluster Munitions in Albania and Lao PDR –The Humanitarian and Socio-Economic Impact, Rosy Cave, Anthea Lawson and Andrew Sheriff, UNIDIR, Genève, 2006.
- 89 The humanitarian effect of cluster munitions: why should we worry?, J. Borrie and R. Cave, UNIDIR Disarmament Forum, Genève, 26 Oktober 2006.
- 90 Landmine Monitor Report 2006, International Campaign to ban Landmines, Ottawa, November 2006.

- 91 Landmine Monitor Report 2006, International Campaign to Ban Landmines, Ottawa, November 2006.
- 92 Website International Campaign to Ban Landmines (www.icbl.org), Bezocht in Augustus 2007.
- 93 Cluster weapons: necessity or convenience?, R. Weidacher, S. Wezeman and M. Hollestelle, Pax Christi Netherlands, Utrecht, 11 oktober 2005; Cluster munitions and their submunitions – a personal view, K. Bryant, UNIDIR Disarmament Forum, Genève, 19 oktober 2006.
- 94 Antwoorden op vragen over clustermunitie van de vaste commissies voor BUZA en Defensie, Ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag, 26 Juni 2007.
- 95 Myths and Realities about Cluster Munitions, Human Rights Watch, New York, Februari 2007.
- 96 Cluster munitions and their submunitions – a personal view, K. Bryant, UNIDIR Disarmament Forum, Genève, 19 Oktober 2006.
- 97 Cluster Munition in Kosovo, Landmine Action, Londen, 14 Februari 2007.
- 98 Fatal Footprint: The Global Human Impact of Cluster Munitions, Handicap International, Brussel, November 2006.
- 99 Antwoorden op vragen over clustermunitie van de vaste commissies voor BUZA en Defensie, Ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag, 26 Juni 2007.
- 100 Fatally Flawed: Cluster Bombs and Their Use by the United States in Afghanistan, Human Rights Watch, New York, December 2002.
- 101 Foreseeable harm - The use and impact of cluster munitions in Lebanon: 2006, Landmine Action, Londen, October 2006.
- 102 Myths and Realities about Cluster Munitions, Human Rights Watch, New York, Februari 2007.
- 103 Worldwide Production and Export of Cluster Munitions, Human Rights Watch Briefing Paper, New York, 7 April 2005.
- 104 Worldwide Production and Export of Cluster Munitions, Human Right Watch, New York, 7 April 2005.
- 105 Lijst gebaseerd op: Worldwide Production and Export of Cluster Munitions, Human Right Watch, New York, 7 April 2005; A Further Eight Companies Excluded from the Petroleum Fund, Persbericht Noors Ministerie van Financiën, Oslo, 2 september 2005; Cluster weapons: necessity or convenience?, R. Weidacher, S. Wezeman and M. Hollestelle, Pax Christi Netherlands, Utrecht, 11 oktober 2005; Monitor Duurzaam Beleggen Jaargang 5 - nr. 1, KBC Asset Management, Brussel, Juni 2006; South Korean producer of cluster munitions excluded from the Government Pension Fund - Global Persbericht Noors Ministerie van Financiën, Oslo, 6 december 2006; Explosive Investments - Financial Institutions and Cluster Munitions, Netwerk Vlaanderen, Brussel, Februari 2007;
- 106 Landmine Monitor Report 2006, International Campaign to Ban Landmines, Ottawa, November 2006.
- 107 Cluster Bombs, Landmines, Nuclear Weapons and Depleted Uranium Weapons – A report on the financial links between banks and the producers of controversial weapon systems, C. Schreire, Netwerk Vlaanderen, Brussel, April 2004 .
- 108 Monitor Duurzaam Beleggen Jaargang 5 - nr. 1, KBC Asset Management, Brussel, Juni 2006.
- 109 Worldwide Production and Export of Cluster Munitions, Human Rights Watch Briefing Paper, New York, 7 April 2005.
- 110 Website Rode Kruis Vlaanderen (www.rodekruis.be), Bezocht in augustus 2007.
- 111 Website Rode Kruis Vlaanderen (www.rodekruis.be), Bezocht in augustus 2007.
- 112 Cluster Munitions and International Humanitarian Law: The Need for Better Compliance and Stronger Rules, Human Rights Watch, Memorandum to CCW Delegates, Prepared for the Convention on Conventional Weapons (CCW) Group of Governmental Experts on Explosive Remnants of War (ERW), 5-16 July 2004.
- 113 Cluster weapons: necessity or convenience?, R. Weidacher, S. Wezeman and M. Hollestelle, Pax Christi Netherlands, Utrecht, 11 Oktober 2005.
- 114 CCW Protocol II on Prohibitions or Restrictions on the Use of Mines, Booby-Traps and Other Devices, Geneve, 3 mei 1996; Website United Nations Office at Geneva (www.unog.ch), Bezocht in augustus 2007.
- 115 CCW Protocol V on Explosive Remnants of War, Geneve, 28 november 2003; Discussion And Review Of CCW - Including Protocol V, Bonnie Docherty, Human Rights Watch, Washington, 11 februari 2005.
- 116 U.S. Intervention on Humanitarian Impacts of Cluster Munitions, Richard G. Kidd IV (Director Office of Weapons Removal and Abatement), Geneve, 20 juni 2007; Antwoorden op vragen over clustermunitie van de vaste commissies voor BUZA en Defensie, Ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag, 26 Juni 2007.
- 117 Discussion And Review Of CCW - Including Protocol V, Bonnie Docherty, Human Rights Watch, Washington, 11 februari 2005.
- 118 Foreseeable harm – The use and impact of cluster munitions in Lebanon: 2006, Landmine Action, Londen, Oktober 2006.
- 119 Worldwide Production and Export of Cluster Munitions, Human Rights Watch Briefing Paper, New York, 7 April 2005.

- 120 Worldwide Production and Export of Cluster Munitions, Human Rights Watch Briefing Paper, New York, 7 April 2005.
- 121 1997 Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer or Anti-Personnel Mines and on Their Destruction, Ottawa, September 1997.
- 122 Website International Campaign to Ban Landmines (www.icbl.org), Bezoekt in augustus 2007.
- 123 Website International Campaign to ban Landmines (www.icbl.org), Bezoekt in augustus 2007.
- 124 Interview with members of the delegation of the Russian Federation to the fourteenth session of the CCW Group of Government Experts, Geneva, 23 June 2006; Landmine Monitor Report 2006, International Campaign to Ban Landmines, November 2006.
- 125 Website International Campaign to ban Landmines (www.icbl.org), Bezoekt in augustus 2007.
- 126 Website Cluster Munition Coalition (www.stopclustermunitions.org), Bezoekt in augustus 2007.
- 127 Website Cluster Munition Coalition (www.stopclustermunitions.org), Bezoekt in augustus 2007.
- 128 Draft CCW Protocol On Cluster Munitions - Submitted by Germany (CCW/GGE/2007/WR.1), Geneva, 1 Mei 2007.
- 129 Cluster Munitions Control Efforts Make Gains, Wade Boese, Arms Control Today, Washington, Juli/Augustus 2007.
- 130 Cluster Munitions Control Efforts Make Gains, Wade Boese, Arms Control Today, Washington, Juli/Augustus 2007.
- 131 Resolutie van het Europees Parlement over clustermunitie (P6_TA(2004)0048), Europees Parlement, Straatsburg, 28 oktober 2004.
- 132 Resolutie van het Europees Parlement over een wereld vrij van mijnen (P6_TA(2005)0298), Europees Parlement, Straatsburg, 7 juli 2005.
- 133 Wet houdende regeling van economische en individuele activiteiten met wapens, Federale Overheidsdienst Justitie, Brussel, 9 juni 2006.
- 134 België bant investeringen in clustermunitie - Nieuwe Belgische wet is wereldprimeur, Persbericht Netwerk Vlaanderen, Brussel, 2 maart 2007; Wet inzake het verbod op de financiering van de productie, gebruik en bezit van antipersoonsmijnen en submunitie, Belgisch Staatsblad, Brussel, 26 april 2007.
- 135 Netherlands suspends use of cluster munitions, but questions remain, Persbericht Cluster Munition Coalition, Den Haag, 27 juni 2007; Cluster Munitions Control Efforts Make Gains, Wade Boese, Arms Control Today, Washington, Juli/Augustus 2007
- 136 Interview met Stan Brabant, Handicap International, Brussel, 29 Augustus 2007.
- 137 Partial UK ban on cluster munitions falls short of target, Persbericht Cluster Munition Coalition, Londen, 21 maart 2007.
- 138 Antwoorden op vragen over clustermunitie van de vaste commissies voor BUZA en Defensie, Ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag, 26 Juni 2007. Op de Nederlandse positie gaan we in Hoofdstuk 5 verder in.
- 139 Interview met Stan Brabant, Handicap International, Brussel, 29 augustus 2007.
- 140 Website UNMAS Electronic Mine Information Network (www.mineaction.org), Bezoekt in Augustus 2007.
- 141 Cluster munitions and their submunitions – a personal view, K. Bryant, UNIDIR Disarmament Forum, Genève, 19 Oktober 2006; United Nations and Mine Action, 'UN Mine Action Team Landmine and Explosive Remnants of War Situation,' 'Cluster Bomb Situation, South Lebanon Aug/Sep 2006,' Chris Clark, UNMAS Programme Manger, South Lebanon,' Mine Action Coordination Centre South Lebanon, p. 3.
- 142 Circle of Impact: The Fatal Footprint of Cluster Munitions on People and Communities, Handicap International, Brussel, Mei 2007.
- 143 Fatally Flawed: Cluster Bombs and Their Use by the United States in Afghanistan, Human Rights Watch, New York, December 2002.
- 144 Website UNMAS Electronic Mine Information Network (www.mineaction.org), Bezoekt in Augustus 2007.
- 145 Landmine Monitor Report 2006, International Campaign to ban Landmines, Ottawa, November 2006.
- 146 Landmine Monitor Report 2006, International Campaign to ban Landmines, Ottawa, November 2006.
- 147 Website International Campaign to Ban Landmines (www.icbl.org), Bezoekt in Augustus 2007.
- 148 Life after the bomb, A psychosocial study of child survivors of UXO accidents in Lao PDR, Handicap International, Vientiane, 26 November 2004.
- 149 Landmine Monitor Report 2006, International Campaign to ban Landmines, Ottawa, November 2006.
- 150 Landmine Monitor Report 2006, International Campaign to ban Landmines, Ottawa, November 2006
- 151 Interview met Paula Claycomb, Unicef, New York, 31 augustus 2007.
- 152 Opening address by Somphan Phangkhammy, Minister of Labour and Social Welfare, Chairperson of UXO Lao and President of the National Committee for Disabled People, to the National Workshop on Mine/UXO Victims Assistance, Ministry of Labour and Social Welfare, Vientiane, 11 Oktober 2001.
- 153 Circle of Impact: The Fatal Footprint of Cluster Munitions on People and Communities, Handicap International, Brussel, Mei 2007; Cluster Munitions in Albania and Lao PDR –The Humanitarian and Socio-Economic Impact, Rosy

- Cave, Anthea Lawson and Andrew Sheriff, UNIDIR, Genève, 2006.
- 154 Website Ministerie van Defensie (www.mindef.nl), Bezoekt in augustus 2007.
- 155 NATO hands over target data on cluster munitions to the Serb authorities, Persbericht NAVO, Brussel, 25 September 2007.
- 156 Website Ministerie van Defensie (www.mindef.nl), Bezoekt in augustus 2007.
- 157 Cluster munitions: towards a global solution, Human Rights Watch, Washington, Januari 2004.
- 158 Cluster Munition in Kosovo, Landmine Action, Londen, 14 februari 2007.
- 159 Cluster Munition in Kosovo, Landmine Action, Londen, 14 Februari 2007.
- 160 De situatie in voormalig Joegoslavië - Brief van de Minister-President, Minister van Algemene Zaken en de Ministers van Buitenlandse Zaken en van Defensie aan de Tweede Kamer (22 181 nr. 310), Den Haag, 22 maart 2000; Yellow Killers - The Impact of Cluster Munitions in Serbia and Montenegro, Norwegian People's Aid, Oslo, Januari 2007.
- 161 Yellow Killers - The Impact of Cluster Munitions in Serbia and Montenegro, Norwegian People's Aid, Oslo, Januari 2007.
- 162 De situatie in voormalig Joegoslavië - Brief van de Minister-President, Minister van Algemene Zaken en de Ministers van Buitenlandse Zaken en van Defensie aan de Tweede Kamer (22 181 nr. 310), Den Haag, 22 maart 2000; Antwoorden op vragen over clustermunities van de vaste commissies voor BUZA en Defensie, Ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag, 26 Juni 2007.
- 163 Antwoorden op vragen over clustermunities van de vaste commissies voor BUZA en Defensie, Ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag, 26 Juni 2007.
- 164 Antwoorden op vragen over clustermunities van de vaste commissies voor BUZA en Defensie, Ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag, 26 Juni 2007.
- 165 Yellow Killers - The Impact of Cluster Munitions in Serbia and Montenegro, Norwegian People's Aid, Oslo, Januari 2007.
- 166 A Dirty Dozen Cluster Munitions, Human Rights Watch, New York, 24 Juni 2007.
- 167 Antwoorden op vragen over clustermunities van de vaste commissies voor BUZA en Defensie, Ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag, 26 juni 2007.
- 168 Algeheel verbod clustermunities noodzakelijk, Persbericht IKV Pax Christi, Utrecht, 26 Juni 2007.
- 169 Netherlands suspends use of cluster munitions, but questions remain, Persbericht Cluster Munition Coalition, Den Haag, 27 juni 2007.
- 170 Netherlands suspends use of cluster munitions, but questions remain, Persbericht Cluster Munition Coalition, Den Haag, 27 juni 2007.
- 171 Antwoorden op vragen over clustermunities van de vaste commissies voor BUZA en Defensie, Ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag, 26 juni 2007.
- 172 Algeheel verbod clustermunities noodzakelijk, Persbericht IKV Pax Christi, Utrecht, 26 Juni 2007.
- 173 Antwoorden op vragen over clustermunities van de vaste commissies voor BUZA en Defensie, Ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag, 26 Juni 2007.
- 174 Controversiële beleggingen van Nederlandse pensioenfondsen - Een onderzoeksrapport voor Zembla, Jan Willem van Gelder, Profundo, Castricum, Maart 2007.
- 175 PGGM graag in discussie over verantwoord beleggen, Persbericht PGGM, Zeist, 20 maart 2007; ABP stapt uit landmijnbedrijven, Frank van Alphen, de Volkskrant, Amsterdam, 6 april 2007; ABP ook uit clusterbommen, Persbericht ABP, Heerlen, 12 april 2007.
- 176 VB en OPF pakken gezamenlijk vraagstuk van Verantwoord Beleggen aan, Gezamenlijk persbericht Vereniging van Bedrijfstakpensioenfondsen (VB) en de Stichting voor Ondernemingspensioenfondsen (OPF), Den Haag, 19 juni 2007.
- 177 Nederlandse banken en de wapenindustrie - Een onderzoek naar de betrokkenheid van Nederlandse banken in de mondiale wapenindustrie, Oxfam Novib, Den Haag, Mei 2007; Financiering van enkele controversiële bedrijven door Nederlandse banken - Een quick scan voor Zembla, Jan Willem van Gelder, Profundo, Castricum, 9 juni 2007.
- 178 Antwoorden op vragen over clustermunities van de vaste commissies voor BUZA en Defensie, Ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag, 26 Juni 2007.
- 179 Website UNMAS Electronic Mine Information Network (www.mineaction.org), Bezoekt in Augustus 2007.
- 180 Antwoorden op vragen over clustermunities van de vaste commissies voor BUZA en Defensie, Ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag, 26 Juni 2007.
- 181 Cluster Munition in Kosovo, Landmine Action, Londen, 14 Februari 2007.
- 182 Antwoorden op vragen over clustermunities van de vaste commissies voor BUZA en Defensie, Ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag, 26 Juni 2007.

183 NATO hands over target data on cluster munitions to the Serb authorities, Persbericht NAVO, Brussel, 25 September 2007.

184 Mine Action Strategy 2006-2009 - draft, UNICEF, New York, 27 September 2006.

185 Protecting Children from Cluster Munitions: Briefing Note for UNICEF National Committees, UNICEF, New York, 2006.

Unicef Nederland

Postbus 30603
2500 GP Den Haag
J. van den Eyndestraat 73
2274 XA Voorburg
tel 070 333 93 00
fax 070 382 47 74
info@unicef.nl
www.unicef.nl
giro 121

unicef
KINDEREN EERST